Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini

Sozialer Zusammenhalt in Bosnien und Herzegowina

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini

Berto Šalaj

Sarajevo, 2009.

Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini
Sozialer Zusammenhalt in Bosnien und Herzegowina

Izdavač/ Herausgeber: Friedrich-Ebert-Stiftung
Za izdavača/ Für den Herausgeber: Helmut Kurth, Sarajevo

Lektura/ Lektur: Jelena Savanović
Stephan Probst

Prevod/ Übersetzung: Izeta Hadžić

Korice/ Umschlag: Irfan Redžović

Štampa/ Druck: Art print, Banja Luka

Tiraž/ Auflage: 300 primjeraka/Exemplare

Sva prava zadržana od strane/ Alle Rechte vorbehalten:
Friedrich-Ebert-Stiftung, Bosnien und Herzegovina

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.334.3:321]:323.1(497.6)

ŠALAJ, Berto
Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini /
Berto Šalaj; [prevod, Übersetzung Izeta Hadžić].
- Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2009.-
157 str.; 24 cm

Na spor. nasl. str.: Sozialer Zusammenhalt in
Bosnien und Herzegowina. – Tekst na hrv. i njem.
jeziku. – autoru: str. 72 i 157.-
Bibliografija: str. 31-34 i 110-114

ISBN 978-9958-9036-1-8

COBISS.BH-ID 17154822

Značaj rasprave o temi „socijalno povjerenje“

U većini publikacija i priloga o razvoju Bosne i Hercegovine brzina transformacije od proglašenja nezavisnosti zemlje 1995. godine ocjenjuje se nedovoljnom i nezadovoljavajućom. Ova procjena se prije svega temelji na slabo razvijenim institucionalnim, ekonomskim, socijalnim i pravnim okvirnim uvjetima. Ovo obrazloženje može se potkrijepiti dokazima, ali ono ipak obuhvata samo dio uzroka sporog kretanja naprijed reformskog procesa, jer je jednako važno tumačenje stanja socijalnih odnosa u društvu odnosno „socijalna povezanost“. Tako u slučaju Bosne i Hercegovine treba istražiti stepen i kvalitetu individualnih građanskih odnosa, na osnovu čega se također mogu izvući zaključci o solidarnom ponašanju. No, ni ove spoznaje se ne smiju promatrati odvojeno od prethodno navedenih okvirnih uvjeta, odnosno u svakom pojedinačnom slučaju mora se ispitati uzajamni odnos okvirnih uvjeta i socijalnog povjerenja. To ispitivanje je međutim kompletno tek onda kada se izvrše dodatna istraživanja o tome u kojoj mjeri se to socijalno povjerenje može svesti na individualno ili kolektivno ponašanje.

Za Bosnu i Hercegovinu, koja je etnički i vjerski heterogena, mora se razviti socijalno povjerenje, između ostalog, putem visoke kvalifikacije o konsenzusu koja s jedne strane osposobljava da se grade mostovi ka oprečnim predodžbama o vrijednostima i normama, a s druge izgrađuje veze prema ljudima sa sličnim karakteristikama (vjerskim, etničkim itd.).

Ta sposobnost traganja za nečim zajedničkim s drugim ljudima će, međutim, imati vrijednost za proces transformacije samo ako se

istovremeno i neprestano bude prilagođavala sociokulturnim promjenama.

Ne ulazeći dublje u rezultate ankete, mogu se izvući sljedeći opći zaključci. Ovo istraživanje jednim dijelom predstavlja nešto novo za Bosnu i Hercegovinu, a drugim dijelom podaci naglašavaju nedovoljnu dubinu socijalne povezanosti koja je opisana u različitim prethodnim publikacijama o Bosni i Hercegovini. Ipak, provedena poređenja rezultata u ovoj publikaciji pokazuju kako ove anketne vrijednosti načelno ne odstupaju od drugih postkomunističkih država. Međutim, s jednom velikom razlikom, a to je da je Bosna i Hercegovina znatno udaljenija od zajedničkog državnog identiteta. Ovome su, na koncu, kao što su to ova istraživanja uostalom i pokazala, doprinijele i političke stranke kojima su građani poklonili izuzetno malo povjerenja i interesa.

Tako bi ove prezentirane anketne vrijednosti o niskom stepenu povjerenja građanstva u demokratiju, državu i druge nacionalne skupine trebale biti dovoljan poticaj ne samo da se nastave istraživački radovi u ovoj oblasti nego i da se konzekventnije i intenzivnije nego do sada radi na stvaranju šire baze povjerenja koja će otvoriti kapiju ka novim mostovima i više zajedništva.

Helmut Kurth, direktor Friedrich-Ebert-Stiftung u BiH

SADRŽAJ

I dio Teorijske i metodološke napomene o istraživanju „Socijalni kapital u Bosni i Hercegovini“

Uvod
Koncept socijalnog kapitala
Tipovi socijalnog kapitala
Socijalni kapital u duboko podijeljenim društvima
Ciljevi i metodologija istraživanja
Literatura

II dio Pregled i interpretacija rezultata

Uvod

A. Socijalno povjerenje

A.1. Generalizirano povjerenje
A.2. Partikularizirano povjerenje

B. Političko povjerenje

B.1. Povjerenje u političku zajednicu
B.2. Povjerenje u demokraciju
B.3. Potpora aktualnom funkcioniranju demokracije
B.4. Povjerenje u društvene i političke institucije
B.5. Potpora međunarodnim organizacijama (NATO i EU)

C. Mreže povezanosti

C.1. Formalna povezanost
C.2. Neformalna povezanost

D. Politička participacija

D.1. Zainteresiranost za politiku
D.2. Članstvo u političkim strankama
D.3. Spremnost na političku participaciju

E. Identitet

Umjesto zaključka

III dio Prilog

Struktura uzorka s obzirom na sociodemografska obilježja, religioznost i političku orijentaciju

I dio Teorijske i metodološke napomene o istraživanju „Socijalni kapital u Bosni i Hercegovini"

Uvod

Pokušavajući objasniti razliku između dvaju tipova, premošćujućega i povezujućeg, socijalnog kapitala, ugledni američki politolog Robert Putnam, „otac" koncepta socijalnog kapitala, navodi kako je „povezivanje bez premošćivanja jednako Bosna i Hercegovina" (Putnam/ Goss, 2002: 11). Pritom Putnam takvu svoju tezu ne temelji na sustavnim istraživanjima, već na promatranju recentne političke povijesti Bosne i Hercegovine, dakle na svojevrsnoj intuitivnoj ocjeni, a ne na konkretnim podacima. Ostavljajući po strani način Putnamovog dolaska do takve ocjene, iz njegove teze može se izvesti nekoliko zanimljivih pitanja: Što je to socijalni kapital? Zašto Putnam tvrdi da je Bosna i Hercegovina bogata povezujućim, a siromašna premošćujućim socijalnim kapitalom? Kakvo je stvarno stanje socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini?

Posljednji, treći val demokratizacije, koji je početkom 1990-ih zahvatio i Bosnu i Hercegovinu, pokazao je kako uspješan završetak transformacije prema demokraciji ne ovisi samo o institucionalnim aranžmanima i ekonomskom razvoju, već i o stavovima, vrijednostima i obrascima ponašanja građana. Ta kulturalna dimenzija politike pokušava se u znanstvenim i stručnim politološkim radovima analizirati korištenjem različitih koncepata, kao što su primjerice politička kultura, građanska moralnost, ljudski razvoj itd., pri čemu je jedan od najpropulzivnijih koncepata u posljednjih desetak godina socijalni kapital.

Konceptom socijalnog kapitala društveni znanstvenici izražavaju ideju da kvaliteta socijalnih odnosa utječe na uspjeh pojedinaca i čitavih društava na nizu područja kao što su funkcioniranje demokracije, ekonomski razvoj, obrazovno postignuće, zdravlje itd. Prve primjene koncepta u znanstvenim studijama mogu se pronaći u sociologiji (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988). Svoju punu afirmaciju koncept je doživio u političkim istraživanjima, posebice radovima američkoga politologa Roberta Putnama (1993; 2000), a potom se njegovo korištenje proširilo i u druge društvene znanosti.

Socijalni kapital najčešće se određuje kao karakteristike društvene organizacije, poput povjerenja, normi uzajamnosti i mreža povezanosti koje mogu poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordiniranog djelovanja. Tako definirani socijalni kapital koristi se u istraživanju socijalnih i političkih procesa u državama iz različitih dijelova svijeta. Nažalost, koncept socijalnog kapitala nije do sada na sustavan način primjenjivan u analizi socijalnog i političkog života u Bosni i Hercegovini. Tijekom 2007. godine Zaklada Friedrich Ebert za Bosnu i Hercegovinu inicirala je začetak projekta koji za svoj glavni cilj ima analizu stanja socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini. Ova studija i istraživanje na kojemu je studija utemeljena predstavljaju pionirski pokušaj bavljenja socijalnim kapitalom u Bosni i Hercegovini.

Studija je podijeljena u tri cjeline. U prvom dijelu predstavljeni su teorijski i metodološki okviri istraživanja. Najprije je prikazano dominantno razumijevanje značenja socijalnog kapitala u suvremenim političkim istraživanjima, a potom je posebna pozornost posvećena pitanjima tipova socijalnog kapitala, dijelu teorije socijalnog kapitala koja je posebno zanimljiva za socijalnu i političku zbilju u Bosni i Hercegovini. Osim toga, prvi dio donosi i pregled temeljne literature o

socijalnom kapitalu, koji može biti zanimljiv onima koji će htjeti detaljnije se baviti temom socijalnog kapitala. Uz taj teorijski okvir, prvi dio sadrži i opis ciljeva i metodologije istraživanja. Drugi se dio sastoji od prikaza i interpretacije rezultata provedenog istraživanja, pri čemu je najveća pozornost usmjerena na dvije najvažnije dimenzije socijalnog kapitala, a to su socijalno povjerenje i mreže povezanosti. Osim socijalnog kapitala u istraživanje su bile uključene još neke dimenzije političke kulture – političko povjerenje, politička participacija i identitet – jer rezultati na tim dimenzijama omogućavaju bolje razumijevanje ukupnog stanja socijalnog kapitala u nekoj političkoj zajednici.

Koncept socijalnog kapitala

Istražujući učestalost korištenja koncepta socijalnog kapitala, u najvažnijim časopisima iz društvenih znanosti s engleskoga govornog područja u drugoj polovici 20. stoljeća, Rosalyn Harper (2001: 6) je, analizirajući sadržaj ključnih riječi, došla do zanimljivih podataka. U razdoblju od 1950. do 1990. socijalni kapital je kao ključna riječ naveden u 20 članaka, od 1991. do 1995. u 109 članaka, a od 1996. do ožujka 1999. u čak 1.003 članka. Ti podaci pokazuju da se može govoriti o svojevrsnoj eksploziji interesa društvenih znanstvenika za koncept socijalnog kapitala. Što točno razumijevamo pod tim konceptom?

U jednom od recentnih preglednih radova o razvoju koncepta, Robert Putnam i Kristin Goss (2002: 4–6) navode kako se socijalni kapital povremeno koristio u društvenim znanostima 20. stoljeća kao pomoćni pojam u objašnjavanju različitih fenomena. Prvu uporabu pripisuju Judsonu Hanifanu, koji u socijalnom kapitalu vidi sredstvo za povećanje razina solidarnosti u lokalnim zajednicama. Nakon toga navode i Jane Jacobs, koja ga je koristila u svojim radovima o urbanom planiranju, ekonomiste Ekkeharta Schlichta i Glenna Lourya, koji ga uvode u istraživanja ekonomske učinkovitosti društava i životnoga uspjeha pojedinaca, te sociologe Pierrea Bourdieua i Jamesa Colemana.

Od autora koje navode tek su posljednja dvojica sustavno pristupila konceptualizaciji socijalnog kapitala. Američki sociolog Coleman koristi ga u pokušajima da razvije opću teoriju društvenih odnosa, smatrajući da u objašnjenju ljudskog djelovanja koncepti financijskog i ljudskog kapitala moraju biti nadopunjeni socijalnim (1988). On je pošao od toga da je ljudsko djelovanje uvelike uvjetovano društvenim kontekstima i odnosima, a ne samo dostupnim financijskim kapitalom i zaposlenici. Za Colemana, fizički se kapital odnosi na ulaganja u oruđa i drugu proizvodnu opremu, ulaganja u znanja i umijeća zaposlenika, a socijalni je kapital posljedica odnosa među pojedincima. O sličnostima i razlikama tih oblika kapitala Coleman piše: „Poput drugih oblika kapitala, socijalni je kapital produktivan, omogućava postizanje nekih ciljeva koje bez njega ne bi bilo moguće ostvariti. No za razliku od drugih oblika kapitala, socijalni kapital možemo pronaći u strukturama odnosa među društvenim akterima“

(1988: 98). Poput financijskog kapitala i zaposlenika, socijalni je kapital resurs što ga pojedinac može koristiti za ostvarivanje svojih ciljeva, a njegova je osobitost to što proizlazi iz društvenih veza. Uključenost u strukturu društvenih odnosa, to jest u društvene mreže koje proizvode socijalni kapital, pojedinac može iskoristiti da poboljša svoja postignuća na različitim područjima. Coleman ističe obrazovno postignuće koje je u velikoj mjeri uvjetovano strukturom društvenih odnosa u koje je pojedinac uključen. Za Colemana je socijalni kapital kontekstualno specifičan i normativno neutralan, što znači da sam po sebi nije ni poželjan ni nepoželjan, te ga pojedinci mogu koristiti i u pozitivne i u negativne svrhe, ako se njegovo korištenje promatra iz perspektive zajedničkog dobra.

Socijalni kapital slično shvaća i francuski sociolog Pierre Bourdieu. On se bavio pitanjima raspodjele moći među društvenim klasama i društvenom reprodukcijom nejednakosti kao posljedicom nejednakog pristupa resursima. U borbi za napredovanje na materijalnoj i statusnoj ljestvici pojedinci se koriste ekonomskim, kulturnim i socijalnim kapitalom, pri čemu Bourdieu socijalni kapital opisuje kao „ukupnost aktualnih i potencijalnih resursa koje pojedinac može mobilizirati na temelju svog članstva u određenim organizacijama ili na temelju društvenih veza u koje je uključen" (1986: 248). Socijalni kapital daje onima koji ga posjeduju određene mogućnosti i prednosti te se tako pojavljuje kao sredstvo reprodukcije društvene nejednakosti i isključenosti. Bourdieu, kao i Coleman, promatra socijalni kapital kao izvor kojega pojedinci mogu koristiti na temelju svoga članstva u određenim udrugama ili neformalnim skupinama.

Slikovito rečeno, ekonomski kapital se temelji na bankovnim računima pojedinaca, ljudski je kapital u glavama pojedinaca, a socijalni kapital

u strukturama odnosa među ljudima te, da bi pojedinac mogao koristiti socijalni kapital, on mora biti povezan s drugim ljudima. Sociološka konceptualizacija socijalnoga kapitala usredotočila se upravo na koristi koje pojedinci mogu imati na temelju njegova posjedovanja. Coleman i Bourdieu navode da je temeljno obilježje socijalnoga kapitala to što on nije utjelovljen ni u samim akterima a ni u fizičkom okruženju nego u strukturi odnosa među pojedincima, to jest u njihovim međusobnim odnosima, no, istodobno ističu kako ga uvijek realiziraju pojedinci.

Socijalni kapital u političkoj znanosti: Robert Putnam i *Making Democracy Work*

Očigledno je da je temeljna zamisao izražena u konceptu socijalnoga kapitala prilično jednostavna: društvene mreže su važne, one imaju vrijednost za ljude koji su uključeni u te mreže. Obitelj, prijatelji i poznanici čine važan dio života pojedinaca: to je element koji se može koristiti za stjecanja materijalne dobiti ili u kriznim stanjima. Primjena koncepta socijalnoga kapitala u politologiji započela je kada je postavljeno pitanje: da li ono što važi za pojedince vrijedi i za skupine, to jest da li se zajednice s brojnijim društvenim mrežama bolje suočavaju sa zajedničkim problemima?

Na ovo pitanje prvi je pokušao odgovoriti američki politolog Robert Putnam. Njegova knjiga Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, studija slučaja procesa decentralizacije u Italiji, „uvela" je koncept socijalnoga kapitala u političku znanost.[1] Početkom 1970-ih

[1] Knjiga je do sada prevedena na dvadesetak jezika, a 2003. pod naslovom *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, i na hrvatski u izdanju Fakulteta političkih znanosti iz Zagreba. U relevantnim pregledima razvoja političke znanosti označena je kao klasično djelo (Goodin/Klingemann, 1996: 16–17).

godina talijanska vlada odlučila je pokrenuti procese decentralizacije formirajući 20 regija i regionalnih vlasti na koje je prenijela dio funkcija s nacionalne razine. Sve regije bile su jednake po svom institucionalnom ustrojstvu, a dodijeljene su im i jednake zakonodavne ovlasti, ali su se razlikovali društveni, ekonomski, politički i kulturni uvjeti u koje su te nove institucije „usađene". Našavši se u to vrijeme u Italiji Putnam je uočio da mu se pružila rijetka prigoda za dugoročno i sustavno komparativno proučavanje nastanka, razvoja i funkcioniranja političkih institucija, a osobito za istraživanje međusobnog odnosa institucija, socijalno-ekonomskog i socijalno-kulturnog okruženja.

O tome navodi: „Talijanski eksperiment s regijama bio je kao saliven za poredbeno proučavanje dinamike i ekologije institucionalnog razvoja. Baš kao što bi botaničar mogao proučavati razvoj biljaka mjereći rast genski istog sjemena zasijanog u različite gredice, tako bi onaj koji proučava djelotvornost vlade mogao ispitivati sudbinu tih novih organizacija, formalno istovjetnih, u njihovim raznolikim socijalnim i ekonomskim te političkim i kulturnim sredinama" (1993: 7). Odlučuje se za longitudinalno istraživanje dinamike institucionalnoga razvoja koje će trajati dvadeset godina i obuhvatiti korištenje brojnih i raznovrsnih kvalitativnih i kvantitativnih metoda.

Putnam tim istraživanjem pokušava odgovoriti na jedno od najvažnijih politoloških pitanja: koji činitelji određuju djelotvornost predstavničkih institucija? Kako bi odgovorio na to pitanje konstruira indeks institucionalne djelotvornosti preko kojega mjeri razine učinkovitosti pojedinih regija, a osnovni zaključak koji izvodi iz dobivenih rezultata jest da, unatoč jednakom institucionalnom ustrojstvu, postoje značajne prostorne i trajne razlike u institucionalnoj djelotvornosti. Drugim riječima, nekim se regijama vlada bolje nego drugima – bez obzira na

to što sve imaju jednaku institucionalnu strukturu i raspolažu vrlo sličnim financijskim izvorima. Rezultati su pokazali jasnu razliku između sjevernih i južnih regija, pri čemu je institucionalna djelotvornost sjevernih regija bilo mnogo veća, ali su bile uočljive i razlike među pojedinim regijama unutar tih dvaju skupina. Ako određena vlast, unatoč jednakoj institucionalnoj strukturi, funkcionira bitno drugačije od neke druge vlasti, onda je, prema Putnamu, jedan od najvažnijih zadataka politologa otkriti zašto se to događa. Usredotočuje se na dvije skupine čimbenika kao moguće izvore utjecaja na institucionalni uspjeh ili neuspjeh: na socijalno-ekonomske i na socijalno-kulturne čimbenike, to jest na razinu ekonomskog razvoja, te na stavove, vrijednosti i ponašanje građana određene političke zajednice, pri čemu ove druge obuhvaća konceptom socijalnoga kapitala. „Dvoboj" između dvaju čimbenika Putnam rješava statističkom analizom, koja donosi jasnu „pobjedu" socijalnom kapitalu jer se pokazuje da postoji vrlo snažna korelacija između viših razina socijalnoga kapitala i institucionalne djelotvornosti.

Pritom se „socijalni kapital ovdje odnosi na karakteristike društvene organizacije, kao što su povjerenje, norme i mreže koje mogu poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordiniranog djelovanja" (1993: 167). Definicija sugerira kako Putnam koncept socijalnoga kapitala izvodi iz činjenice da u svim društvima postoje formalni i neformalni međusobni odnosi komunikacije i razmjene, te kako se socijalni kapital nalazi upravo u strukturi tih odnosa. Iz definicije je, također, vidljivo da se, prema Putnamu, socijalni kapital sastoji od triju komponenti: normi uzajamnosti, mreža građanske povezanosti i povjerenja. Pod normama Putnam razumijeva norme uzajamnosti među ljudima, i to ne norme specifične, uravnotežene uzajamnosti

koja se odnosi na simultanu razmjenu predmeta od jednake koristi, nego na uopćenu uzajamnost koja znači kontinuirane odnose suradnje i razmjene, koji su u određenom trenutku neuravnoteženi, no koji uključuju obostrana očekivanja da će ono što dajemo danas biti vraćeno u budućnosti. Temeljna ideja uopćene uzajamnosti izražena je u slijedećoj rečenici: – Učiniti ću ovo za tebe, ne očekujući da mi odmah uzvratiš uslugu, siguran da ćeš ti ili netko drugi u budućnosti nešto učiniti za mene.[2] Druga su komponenta mreže građanske povezanosti, pri čemu su posebno važne horizontalne veze među akterima ekvivalentnog statusa i moći, nasuprot vertikalnim vezama koje uključuju aktere nejednaka statusa i moći, a koje su negativno povezane s razvojem socijalnog kapitala. Kada su te dvije komponente – norme uopćene uzajamnosti i horizontalne mreže građanske angažovanosti – rasprostranjene u društvu, one uzrokuju stvaranje povjerenja (trećeg elementa socijalnog kapitala).

Kako tako definirani socijalni kapital utječe na institucionalnu djelotvornost? Prema Putnamovu mišljenju, socijalni kapital omogućuje rješenje problema s kojima se susreću sva društva, a koji se u politologiji naziva dilemom kolektivnog djelovanja. Opstanak svakoga društva pretpostavlja određenu razinu suradnje i zajedničkog djelovanja njegovih članova kako bi se ostvarili ciljevi od zajedničke koristi. No s obzirom na svoju egoističnu prirodu, veliki broj pojedinaca

---

[2] Ideja uopćene uzajamnosti možda je najjednostavnije izražena u izreci poznatog američkog igrača bejzbola Yogi Berre: „Ako ne idete na sprovode drugih ljudi, ni oni neće doći na vaš" (http://www.yogiberra.com/). Tom, naizgled nelogičnom, izjavom želi se kazati kako u slučaju odlazaka na sprovode specifična, partikularna uzajamnost nije moguća. Odlaskom na sprovod drugim ljudima iskazujemo poštovanje njihovim životima i ostvarujemo uopćenu uzajamnost, jer znamo da će neki drugi ljudi doći na naš sprovod.

ponaša se sebično te želi koristiti zajednička dobra koja nastaju suradnjom, ali ne žele pridonositi suradnji i zajedničkom dobru. Neuspjeh suradnje radi zajedničke i obostrane koristi nije nužno izraz iracionalnosti pojedinaca, jer oni žele maksimirati svoju korist uz što manja ulaganja. Klasični odgovor na taj problem potječe od Thomasa Hobbesa koji je pokazao da je država neophodna kako bi spriječila rat svih protiv sviju. Država, često i fizičkom prisilom, osigurava okvir za djelovanje sebičnih pojedinaca. Putnam smatra da je uključivanje treće strane tek drugo najbolje rješenje dileme kolektivnog djelovanja. Osim što je vrlo skupo, ono ne jamči da će treća strana biti nepristrana, to jest da upravo ona neće iskoristiti svoj položaj za ostvarivanje partikularnih interesa. On smatra da je najbolje rješenje dobrovoljna suradnja pojedinaca koju omogućuje povjerenje što izrasta iz normi uopćene uzajamnosti i mreža građanske povezanosti. Talijanski slučaj pokazao je da postojanje socijalnoga kapitala, razrješavajući dilemu kolektivnoga djelovanja, pospješuje dobrovoljnu suradnju građana i pozitivno utječe na djelotvornost političkih institucija. Sažimajući rezultate svoga istraživanja Putnam najavljuje „ulazak" koncepta socijalnoga kapitala u suvremeni politološki i politički diskurs, ističući kako „izgradnja socijalnoga kapitala neće biti laka, ali ona je ključna da se demokraciju učini djelotvornom" (185).

Ubrzo nakon što je objavljeno izvorno izdanje, Putnamova knjiga je prevedena i na talijanski jezik, pobudivši veliki interes. Prikazana je i recenzirana u svim glavnim talijanskim novinama te u stručnim politološkim i sociološkim časopisima, uklopivši se u stalnu raspravu o decentralizaciji i razlikama između Sjevera i Juga zemlje. Talijanski je slučaj važan jer je rijedak pokušaj stvaranja novih institucionalnih aranžmana u etabliranim demokratskim državama. No kao i svaka

kvalitetna studija slučaja, Putnamov je rad mnogo značajniji od puke analize talijanskoga regionalnog eksperimenta. On se bavi pitanjem kojim su zaokupljena sva društva koja teže ozbiljenju demokratskoga ideala, a ono glasi: koji čimbenici utječu na funkcioniranje demokratskih političkih institucija? Iza njega skriva se još važnije pitanje o tome zašto neke demokracije uspijevaju, a druge ne. Važnost odgovora na ta pitanja daleko premašuje granice Italije, budući da znanstvenici, političari i obični građani u zemljama diljem svijeta pokušavaju otkriti kako predstavničke institucije mogu djelotvorno raditi.[3]

Primjena, kritike i razvoj koncepta

Veza između socijalnog kapitala – utjelovljenog u obliku normi uopćene uzajamnosti, horizontalnih mreža povezanosti i povjerenja – i viših razina demokratske učinkovitosti zaintrigirala je niz istraživača, pa je ubrzo nastao niz novih radova u kojima se, uglavnom kao nezavisna varijabla, koristi socijalni kapital. Polazišna teza tih istraživanja jest da prostorne i vremenske razlike u razinama političke djelotvornosti mogu biti, bar djelomice, objašnjene u terminima razine socijalnog kapitala neke zajednice.

Sam Putnam umnogome je pridonio razvoju daljnjih istraživanja s novom studijom slučaja – ispitivanjem javnoga života u Sjedinjenim Američkim Državama pomoću koncepta socijalnog kapitala. Rezultate svojih istraživanja objavio je u člancima *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* (1995) i *The Strange Disappearance of Civic*

---

[3] O važnosti Putnamovoga doprinosa svjedoči i to što mu je 1994. *Američko udruženje za političku znanost* dodijelilo Gregory Luebert Prize, nagradu za najbolju knjigu na području komparativne politike.

America (1996), a zaokruženu analizu u knjizi *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (2000). I sami naslovi – erozija socijalnog kapitala, nestanak građanske Amerike, kolaps američke zajednice – upućuju na to kakvi su rezultati istraživanja. Koristeći veliki broj empirijskih indikatora o razinama građanske angažovanosti Amerikanaca tijekom 20. stoljeća (političku participaciju, članstvo u udrugama, neformalne kontakte, itd.), Putnam je zaključio kako je tijekom posljednja dva-tri desetljeća došlo do značajne i zabrinjavajuće erozije socijalnog kapitala. Podaci pokazuju da Sjedinjene Američke Države, koje je De Tocqueville opisao kao zemlju vibrantnoga civilnog društva važnog za opstanak američke demokracije, sve više postaju zajednica atomiziranih i izoliranih pojedinaca koji privatiziraju svoje slobodno vrijeme i sve se manje brinu o stvarima od zajedničkog interesa. To sažima u sljedećoj rečenici: „Tocquevillova Amerika raspada se pred našim očima" (Putnam, 1996: 36).

Raskidanje društvenih veza Putnam simbolično prikazuje na primjeru svog omiljenog sporta – kuglanja: „Najneobičniji, ali i najneugodniji dokaz raspada društvenih mreža u suvremenoj Americi do kojega sam došao jest ovaj: broj Amerikanaca koji se danas bave kuglanjem viši je nego ikada u našoj prošlosti, no istodobno se broj onih koji kuglaju u organiziranim ligama sve više smanjuje" (Putnam, 1995: 70).

Izraz „kuglati sam" (*bowling alone*) postaje sinonimom smanjene spremnosti na suradnju s drugim građanima.

Već nakon objavljivanja Putnamove knjige *Making Democracy Work* i brojni drugi znanstvenici širom svijeta prihvatiti će socijalni kapital kao koristan koncept za analizu društvenih i političkih procesa u suvremenim društvima. To će rezultirati brojnim knjigama, člancima,

projektima i istraživanjima koja u svom središtu imaju socijalni kapital.[4] No, unatoč činjenici da je Putnam svojim radom izazvao niz pozitivnih ocjena i na istraživanje potaknuo brojne druge znanstvenike, ne treba misliti da je njegova konceptualizacija i korištenje socijalnog kapitala bilo pošteđeno kritika.

Za ovaj rad posebno su zanimljive kritike koje upozoravaju da je Putnam zanemario potencijalne negativne učinke socijalnog kapitala, to jest ono što neki autori nazivaju „tamnim stranama" socijalnog kapitala (Portes/ Landolt, 1996; Chambers/ Kopstein, 2001).

Takvu kritiku najdosljednije je izveo Alejandro Portes, koji govori o negativnom socijalnom kapitalu pod kojim razumijeva negativne učinke koje stvaraju članstvo u udrugama i razvoj povjerenja među članovima udruga (Portes, 1998.). On posebno ističe marginalizaciju nečlanova skupine, navodeći da su neke etničke skupine monopolizirale određene poslove u pojedinim gradovima u SAD-a i na taj način isključile one koji ne pripadaju njihovoj zajednici. Kao krajnji primjer takve prakse Portes navodi udruženja poput Kuklux klana koja potiču netoleranciju prema onima koji se razlikuju od pripadnika njihove skupine.

Takve kritike potaknuti će Putnama i druge autore na daljnje promišljanje i razradu koncepta, pa će tako kritika da je zanemarena „tamna" strana socijalnog kapitala dovesti do promišljanja o mogućem razlikovanju različitih tipova socijalnog kapitala.

---

[4] Detaljan pregled najvažnijih radova o socijalnom kapitalu objavljenih u posljednjih desetak godina može se pronaći u knjizi *Socijalni kapital* (Šalaj, 2007).

Tipovi socijalnog kapitala

Odgovarajući na kritike spomenutih autora Putnam je u radovima koji su uslijedili nakon *Making Democracy Work* posvetio nešto više prostora pitanjima tipova socijalnog kapitala.

Tako u članku *Tunning In, Tunning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America* (1995b) odbacuje kritike da nije uočio negativni potencijal socijalnog kapitala navodeći da pitanje tipova socijalnog kapitala nije u središtu njegova interesa: „Pod socijalnim kapitalom razumijevam karakteristike društvenog života – mreže, norme i povjerenje – koje omogućavaju pojedincima da zajednički učinkovitije djeluju u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. Drugo je pitanje jesu li njihovi zajednički ciljevi vrijedni.

Tko ima koristi od tih mreža, normi i povjerenja – pojedinac, cijela zajednica ili neka manja grupa u zajednici – mora biti odeđeno empirijski, a ne definicijski. Ispitivanje višestrukih učinaka različitih oblika socijalnog kapitala važno je pitanje, ali nije ono kojim se želim baviti ovdje. Sad sam se fokusirao na oblike socijalnog kapitala koji, općenito govoreći, služe demokratskim svrhama" (665).

U knjizi *Bowling Alone* također ističe da je svjestan negativnih potencijala socijalnog kapitala: „Ukratko, socijalni kapital može se usmjeriti prema negativnim, antidruštvenim, ciljevima, kao i svaki drugi oblik kapitala... Stoga se važno zapitati kako se pozitivne posljedice socijalnog kapitala mogu maksimizirati, a negativne pojave minimizirati" (2000: 22).

U toj knjizi Putnam razlikuje dva glavna oblika socijalnog kapitala: povezujući (*bonding*) i premošćujući (*bridging*) socijalni kapital.

Povezujući socijalni kapital drži na okupu ljude koji su međusobno slični po određenim obilježjima kao što su etničnost, religija, društvena klasa itd., a premošćujući povezuje ljude koji međusobno nisu slični. Putnam tvrdi da oba tipa mogu imati pozitivne socijetalne učinke. Ipak dodaje kako smatra da je premošćujući socijalni kapital važniji za funkcioniranje suvremenih društava.

Mreže od kojih se sastoji premošćujući socijalni kapital nadilaze postojeće socijalne, etničke i političke rascjepe i po svom su sastavu heterogene te stoga otvorene za uključivanje velikog broja građana. Kod povezujućega socijalnog kapitala uglavnom je riječ o poticanju partikularne uzajamnosti, partikularne solidarnosti i unutargrupne lojalnosti, što često može uzrokovati stvaranje homogenih grupa koje razvijaju antagonizam prema onima koji nisu pripadnici grupe.

Unatoč tome što je uvažio prigovor o potrebi da se napravi tipologija socijalnog kapitala, Putnam napominje kako razlikovanje tipova tek treba provjeriti na empiriskoj razini, te priznaje da „nije našao pouzdane i obuhvatne mjere na temelju kojih bi mogao napraviti razlikovanje između povezivanja i premošćivanja, pa će stoga ta razlika u knjizi biti manje obrađivana nego što bih to htio“ (2000: 24).

Tipovima se Putnam bavi i u uvodnoj studiji za komparativni istraživački projekt o stanju socijalnog kapitala u razvijenim demokratskim državama, koju je napisao s Kristin Goss (2002).

I tu tvrdi da je najvažnija razlika između premošćujućega i povezujućega socijalnog kapitala. Pritom napominje kako su, gledano iz perspektive javnog dobra, vanjski učinci povezujućeg uglavnom negativni, jer on homogenizira pripadnike određene skupine, ali vrlo često uzrokuje i antagonizam prema onima koji nisu njezini članovi.

Učinci premošćujućeg uglavnom su pozitivni, jer on stvara povjerenje među pripadnicima različitih skupina.

Stoga povezujući socijalni kapital naziva i ekskluzivnim, a premošćujući inkluzivnim. Upravo na tom mjestu Putnam, kako bi slikovito opisao razlike između tih dvaju tipova, navodi kako je „povezivanje bez premošćivanja jednako Bosna"

(Putnam/ Goss, 2002: 11).

Osim razlike između povezujućega i promošćujućega socijalnog kapitala, Putnam i Goss navode još nekoliko distinkcija.

Jedna je razlika između formalnoga i neformalnoga socijalnog kapitala, a temelji se na razini formalizacije mreža povezanosti. Na jednoj su strani formalno organizirane mreže – primjerice sindikati – koje imaju svoje službenike, uvjete članstva, članarine, redovna okupljanja itd., a na drugoj su strani vrlo neformalni oblici povezivanja, poput susreta na košarkaškom igralištu, povremenih susreta u kafićima itd. Istraživanja socijalnog kapitala, zbog metodoloških razloga, najčešće se fokusiraju na formalne tipove, iako ponekad neformalno povezivanje može biti učinkovitije od formalnoga.

Treća je razlika između jakih (*thick*) i slabih (*thin*) veza, a temelji se na učestalosti kontakata s drugim pripadnicima mreža – kod slabih veza kontakti su rijetki, a kod jakih česti.

Posljednja je razlika između socijalnog kapitala usmjerenog prema unutra (*inward-looking*) i onoga usmjerenog prema van (*outward-looking*).Kod prvog je riječ o mrežama povezanosti koje primarno promoviraju socijalne, ekonomske i političke interese pripadnika

mreže, a kod drugog o mrežama koje su usmjerenije prema javnim dobrima.[5]

Jednu od zanimljivijih studija o razlici između pozitivnoga i negativnoga socijalnog kapitala napisao je Victor Perez Diaz. U *From Civil War to Civil Society: Social Capital in Spain from the 1930s to the 1990s* (2002) on opisuje stanje u Španjolskoj. Analizirajući razvoj socijalnog kapitala u proteklih šest desetljeća, Diaz pokazuje kako su tijekom različitih razdoblja španjolske povijesti prevladavali različiti oblici socijalnog kapitala. Oslanjajući se na Putnamovu razliku između premošćujućega i povezujućega socijalnog kapitala, Perez Diaz koristi pojmove necivilnoga i civilnoga socijalnog kapitala. Kao primjer necivilnog oblika navodi tip odnosa u Španjolskoj tijekom građanskog rata i neposredno nakon njega. Promatrajući to razdoblje iz perspektive cjeline španjolskog društva, autor ga označava kao doba nulte društvene solidarnosti, uz istodobni vrhunac plemenske solidarnosti na svakoj od dviju sukobljenih strana. Stoga smatra da se to stanje, pa i općenito, svaki građanski rat, može označiti kao sukob

---

[5] Jedan od prvih suvremenih političkih teoretičara, koji je uočio da postojanje velikog broja mreža povezanosti koje su orijentirane gotovo isključivo prema unutra može imati negativne učinke za razvoj zajednice kao cjeline, jest američki politolog Edward Banfield. U svojoj knjizi *The Moral Basis of Backward Society* (1958) on opisuje ekonomsku zaostalost talijanskoga sela Chiaromonte u regiji Basilicata, te nakon podrobne analize zaključuje kako je glavni uzrok zaostalosti amoralni familizam. Amoralni familizam je stanje u kojemu postoji snažna privrženost obitelji, koja članove zajednice obeshrabruje u pokušajima da komuniciraju i surađuju s ljudima izvan svoje obitelji. Amoralni familizam može se, prema Banfieldu, izraziti sintagmom „maksimalno nastoj uvećati kratkoročne materijalne koristi svoje obitelji: pretpostavi da će i drugi činiti tako" (121). Amoralni familizam predstavlja prepreku napretku zajednice, jer stanovnici osjećaju moralnu obvezu samo prema članovima svoje uže obitelji, a istodobno su neskloni prema komunikaciji i bilo kakvoj suradnji s drugima. Stoga su stanovnici tog mjesta bili potpuno nesposobni da zajednički utemelje školu, bolnicu ili bilo koju drugu javnu ustanovu, što je tijekom dužeg razdoblja onemogućavalo napredak zajednice. Amoralni familizam je primjer kako prevelike količine *inward-looking* socijalnog kapitala mogu biti prepreka razvoju određene zajednice.

dvaju tipova necivilnoga socijalnog kapitala. Tijekom 1960-ih, a posebice u drugoj polovici 1970-ih nakon Frankove smrti, stvaraju se pretpostavke za izgradnju novog oblika socijalnog kapitala – ovaj put civilnoga tipa. Prilagođavanje međunarodnom okruženju i pokušaj stvaranja legitimacijske osnove koja se neće temeljiti isključivo na pobjedi u ratu, nego i na ekonomskom napretku kombiniranom s vladavinom prava, otvorili su prostor djelovanju civilnog društva. Vlast je očekivala da će tako produbiti svoju legitimnost i očuvati položaj. No svaki ustupak pratili su sve veći zahtjevi iz sfere društva, što je u konačnici dovelo do sloma autoritarnog režima. Prema autoru, „simultani procesi socijalno-kulturne promjene i političke i ekonomske liberalizacije bili su nagovještaj erozije necivilnih oblika socijalnog kapitala i pojave različitih oblika civilnog tipa, što je pridonijelo i nadolazećoj tranziciji prema demokraciji" (267). Nakon prihvaćanja demokracije bitno su poboljšani uvjeti stvaranja socijalnog kapitala u Španjolskoj, ali perspektive izgradnje civilnog tipa ovise o mogućnostima prevladavanja onoga što autor naziva strukturnim ograničenjima izgradnji socijalnog kapitala, a to se u španjolskom slučaju odnosi na visoke stope nezaposlenosti, proširenu korupciju i djelovanje terorističkih organizacija.

Drugi istraživači tipova socijalnog kapitala (primjerice Lin, 2000; Szreter, 2002; Caulkins, 2004) također su se uglavnom usredotočili na razliku između premošćujućega i povezujućega socijalnog kapitala. Posebno su zanimljivi radovi Michaela Woolcocka (1998; 2003), koji objašnjava razliku između povezujućega i premošćujućega socijalnog kapitala koristeći se pojmom socijalnog identiteta. Woolcock smatra da razlikovanje različitih tipova proizlazi iz percepcije ljudi o tome koliko su nam članovi određene mreže bliski s obzirom na određeni

socijalni identitet. U suvremenim društvima socijalne su veze vrlo raznolike, a svaki pojedinac sa sobom „nosi" niz identiteta, to jest pojedinici su uključeni u brojne veze. U tim različitim odnosima pojedinci se međusobno prepoznaju kao vrlo slični ili vrlo različiti, pri čemu su povezujući i promošćujući socijalni kapital dva kraja kontinuuma između kojih postoje veze ljudi koji su manje ili više slični. Upravo su analiza i istraživanje različitih tipova socijalnog kapitala jedno od najpropulzivnijih područja teorije socijalnog kapitala. Pritom se istraživači sve više fokusiraju na pitanje kako pojedini oblici društvene različitosti i podijeljenosti utječu na razine i razvoj različitih tipova socijalnog kapitala. Jedno od najzanimljivijih istraživačkih pitanja, ali istodobno i metodološki najzahtjevnijih, jest ono o socijalnom kapitalu u društvima koje obično označavamo kao duboko podijeljena.

Socijalni kapital u duboko podijeljenim društvima

Jedan od najvećih izazova s kojima se susreću suvremena društva jest rastuća razina različitosti. Stoga je i jedna od najsigurnijih prognoza o budućnosti suvremenih društava ona koja nam govori kako će ona biti sve više različita u odnosu na aktualnu situaciju. Pritom se ta različitost očituje u čitavom nizu dimenzija kao što su klasa, etnicitet, rasa, spol, jezik, kultura itd. Koja će od tih društvenih podjela biti najvažnija ovisi, naravno, o situaciji u nekom konkretnom društvu, no općenito gledajući čini se kako su nacionalnost i religija obilježja koja proizvode najznačajnije i najdublje podjele u suvremenim društvima.

Uzmemo li u obzir i samo ta dva obilježja – nacionalnost i religiju – moglo bi se reći kako su sva suvremena društva zapravo pluralna i

heterogena, jer bi teško bilo pronaći i jedno društvo na svijetu koje obuhvaća stanovnike samo jedne religije ili nacionalnosti. Pluralnost suvremenih društava opće je mjesto u političkim uvidima. Međutim, iz te kategorije pluralnosti mogu se izdvojiti društva koje politolozi označavaju kao duboko podijeljena društva. Duboko podijeljena društva obilježena su postojanjem dubokih rascjepa koji razdvajaju interesno, vrijednosno i identitetno suprotstavljene etničke, vjerske ili kulturne zajednice.

Činjenica postojanja pluralnih, a posebice duboko podijeljenih društava, navodi nas na pitanje o utjecaju različitosti na stabilnost demokracije u tim društvima. Da li takva različitost predstavlja resurs za daljnji razvoj tih društava? Takvu tezu zastupa Scott Page u svojoj knjizi *The Difference: How the Power of Diversity Creates Better Groups, Firms, Schools and Societies* (2007), u kojoj tvrdi kako, dugoročno gledano, postojanje različitosti u nekom društvu potiče kreativnost građana i time pridonosi jačem socijalnom, ekonomskom i političkom razvoju. S druge strane su teze koje tvrde kako postojanje različitosti, posebice duboke podijeljenosti, negativno utječe na ukupni razvoj društva.

Za ovu je studiju posebno važan utjecaj različitosti, posebice etničke i religijske, na socijalni kapital. Ukoliko na teorijskoj razini promatramo taj odnos nameću se dvije konkurirajuće teze. S jedne strane je teza koja navodi kako različitost potiče više razine socijalnog kapitala. Prema njoj socijalna interakcija među pojedincima iz različitih grupa smanjuje predrasude prema pripadnicima drugih grupa i postupno vodi prema stvaranju nekoga višeg identiteta, koji obuhvaća sve grupe i omogućava razvoj solidarnosti i socijalnog kapitala. Takvu tezu među prvima je razvio socijalni psiholog Gordon Allport (1954), a može se

pronaći i u nekijim novim radovima, uglavnom iz socijalne psihologije (primjerice Pettigrew/ Tropp, 2006). S druge strane je teza, koja je dominantna u literaturi, a koja tvrdi kako različitost, posebice etnička, religijska i rasna, obeshrabruje oslanjanje na druge ljude te na taj način smanjuje razine povjerenja, kapaciteta za suradnju i kapaciteta za kolektivno djelovanje. Prema toj tezi što smo fizički bliže s ljudima drugačije rase, religije ili etničke pripadnosti to ćemo se više držati svoje grupe i manje ćemo vjerovati drugim grupama (Bobo/ Tuan, 2006).

Kakva je situcija na empirijskoj razini, to jest što nam govore rezultati konkretnih istraživanja? Rezultati velikog broja istraživanja pokazuju jasnu „pobjedu" teza prema kojoj različitost vodi do nižih razina socijalnoga kapitala i socijalne kohezije. Tako Robert Putnam u svom recentnom istraživanju (2007) pokazuje da su više razine etničke i rasne heterogenosti povezane s nižim razinama socijalnoga povjerenja u lokalnim zajednicima u Sjedinjenim Američkim Državama. Delhey i Newton (2005) pokazuju kako ta povezanost viših razina etničke heterogenosti i nižih razina socijalnog kapitala vrijedi i za većinu europskih država. Osim toga brojna su i druga istraživanja (primjerice Alesina/ Ferrara, 2000; Costa/ Kahn, 2003; Leigh, 2006; Stolle i dr., 2008) koja potvrđuju takvu vezu: rasna i etnička heterogenost praćene su nižim razinama socijalnog povjerenja.

Rijetka su istraživanja u kojima rezultati sugeriraju drugačiji odnos između različitosti i socijalnog kapitala. Ovdje se može navesti rad Natalije Letki (2008) koja je analizirala odnos između razina rasne heterogenosti i socijalnog kapitala u lokalnim zajednicama u Velikoj Britaniji. Ona je također ustanovila kako rasna heterogenost negativno utječe na razvoj socijalnog kapitala, no nakon detaljne statističke

obrade ustanovila je kako se ta negativna veza pojavljuje samo u izrazito siromašnim zajednicama. Iz toga slijedi zaključak kako je socio-ekonomska nerazvijenost činitelj koji izrazito pojačava negativan utjecaj različitosti na socijalni kapital. Drugi rad koji se ovdje može spomenuti, a koji nudi nadu da negativan utjecaj različitosti na socijalni kapital ne mora biti univerzalno pravilo, jest rad Donne Bahry (2005) i njezinih suradnika, koji su, analizirajući situaciju u različitim regijama u Rusiji, ustanovili kako više razine različitosti ne utječu negativno na razinu socijalnog povjerenja.

Kakva je situacija u Bosni i Hercegovini? Bosna i Hercegovina se u politološkoj literaturi vrlo često označava kao duboko, etnički i religijski, podijeljeno društvo (primjerice Kasapović, 2005), pa stoga predstavlja zanimljiv slučaj za analizu odnosa između etničke i religijske heterogenosti i razina socijalnog kapitala. Nažalost, istraživanja socijalnog kapitala do sada su bila izrazito zanemarena u Bosni i Hercegovini.

Ciljevi i metodologija istraživanja[6]

S obzirom na gore opisanu situaciju glavni cilj istraživanja „Socijalni kapital u Bosni i Hercegovini 2008" je, kako mu i naziv govori, dati preliminarnu sliku stanja socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini, ali i nekih drugih dimenzija političke kulture koje su važne za razumijevanje aktualne socijalne i političke zbilje.

S obzirom na nedostatak prethodnih radova stanje socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini razmatra se u ograničenome, preliminarnom oblliku, pri čemu je jedan od glavnih ciljeva istraživanja i studije

[6] Ovaj dio studije sadrži i sažetak opisa metodologije istraživanja, koje je za potrebe studije izradio voditelj istraživačkog tima Srđan Puhalo na čemu mu se zahvaljujem.

iniciranje ove teme u znanstvenoj i stručnoj javnosti u Bosni i Hercegovini. Radi se, dakle, ukoliko se primjeni vokabular metodologije političke znanosti, o deskriptivno-eksplorativnom istraživanju. Prvi je cilj prikazati aktualno stanje socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini, dok je drugi cilj utvrditi elemente koji trebaju biti podrobnije obrađeni u budućim istraživanjima. Stoga na rezultate i interpretaciju ne treba gledati kao na definitivne odgovore o socijalnom kapitalu u Bosni i Hercegovini, nego više kao na naputke o pravcima budućih analiza. U tom su smislu ova studija i istraživanje tek prvi korak prema podrobnijim analizama socijalnog kapitala u Hrvatskoj koje tek treba provesti.

Istraživanje je provedeno u periodu od 1. do 16. ožujka 2008. godine, na uzorku od 1.966 punoljetnih građana Bosne i Hercegovine, metodom anketiranja licem u lice. Ispitanici nisu samostalno popunjavali upitnik, već su odgovarali na pitanja koja im je postavljao anketar. Terenski rad su obavili kontrolori i anketari *Agencije PARTNER Marketing* iz Banjaluke.

U Republici Srpskoj ispitano je 808 ispitanika u 36 općina, a u Federaciji BiH 1.158 ispitanika u 29 općina. Prilikom kreiranja uzorka vodilo se računa o: broju stanovnika u entitetima, broju stanovnika u pojedinim regijama/kantonima, veličini općina u pojedinim regijama/kantonima, odnosu gradskog i seoskog stanovništva u entitetima, podjednakom broju muškaraca i žena i podjednakom broju glasača i apstinenata.

Istraživanje u Republici Srpskoj provedeno je u sedam regija i 36 općina. U regiji Banja Luka istraživanje je provedno u općinama Banja Luka, Čelinac, Gradiška, Laktaši, Kneževo, Kotor Varoš, Mrkonjić Grad, Prnjavor i Šipovo. U regiji Prijedor u općinama Kozarska

Dubica, Novi Grad i Prijedor. U regiji Doboj u općinama Brod, Doboj, Modriča, Petrovo i Teslić. U regiji Bijeljina u općinama Bijeljina, Brčko i Ugljevik. U regiji Zvornik u općinama Bratunac, Milići, Srebrenica, Šekovići, Vlasenica i Zvornik. U regiji Istočna Republika Srpska u općinama Foča, Han Pijesak, Istočno Sarajevo, Pale, Rudo i Višegrad, te u regiji Hercegovina u općinama Bileća, Gacko, Ljubinje i Trebinje. U Federaciji BiH istraživanje je provedeno u 8 kantona i 29 općina. U Unsko-sanskom kantonu istraživanje je provedeno u općinama Bihać, Cazin, Kladuša i Sanski Most. U Tuzlanskom kantonu u općinama Banovići, Kalesija, Lukavac i Tuzla. U Zeničko-dobojskom kantonu u općinama Kakanj, Maglaj, Visoko i Zenica. U Srednjobosankom kantonu u općinama Jajce, Novi Travnik, Travnik i Vitez. U Hercegovačko-neretvanskom kantonu u općinama Čitluk, Jablanica i Mostar. U Zapadnohercegovačkom kantonu u općinama Ljubuški i Široki Brijeg. U Kantonu Sarajevo u općinama Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad i Vogošća, te u Herceg-bosanskom kantonu u općinama Livno i Tomislavgrad.

Prilikom odabira ispitanika anketari su se pridržavali pravila starta i koraka, kao i pravila prvog rođendana. Time se nastojalo spriječiti bilo kakvu selekciju ispitanika od strane anketara.

Pitanja koja su bila obuhvaćena anketom prikazana su u slijedećem dijelu koji sadrži preliminarnu interpretaciju podataka.

Literatura

- Alesina, Alberto/ Ferrara, Eliana, 2000: Participation in Heterogeneous Communities, Quarterly Journal of Economics, (115)3: 847–904

- Allport, Gordon, 1954: The Nature of Prejudice, Reading, Addison-Wesley

- Bahry, Donna i dr., 2005: Ethnicity and trust: Evidence from Russia, American Political Science Review, (99)4: 521–532

- Banfield, Edward C., 1958: The moral basis of a backward society, Free Press, New York

- Bobo, Lawrence D./ Tuan, Mia, 2006: Prejudice in Politics: Group Position, Public Opinion and the Wisconsin Treaty Rights Dispute, Harvard University Press, Cambridge

- Bourdieu, Pierre, 1986: The forms of capital, u: Richardson, John G. (ur.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, Greenwood Press, New York: 241–258

- Caulkins, Douglas S., 2004: Organizational Membership and Crosscutting Ties: Bonding or Bridging Social Capital?, u: Prakash, Sanjeev/ Selle, Per, (ur.), Investigating Social Capital: Comparative Perspectives on Civil Society, Participation and Governance, Sage Publications, London: 137–161

- Chambers, Simone/ Kopstein, Jeffrey, 2001: Bad civil society, Political Theory, (29)6: 837–865

- Coleman, James S., 1988: Social capital in the creation of human capital, American Journal of Sociology, (94)1: 95–120

- Costa, Dora L./ Kahn, Matthew E., 2003: Civic Engagement and Community Heterogeneity: An Economist's Perspective, Perspectives in Politics, (1)1: 103–111

- Delhey, Jan/ Newton, Kenneth, 2005: Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism, European Sociological Review, (21)4: 311–327

- Diamond, Larry, 1999: Developing Democracy: Toward Consolidation, The Johns Hopkins Univ. Press, London

– Goodin, Robert E./ Klingemann, Hans-Dieter, 1996: Political Science: The Discipline, u: Goodin, Robert E./ Klingemann, Hans-Dieter (ur.), A New Handbook of Political Science, Oxford University, New York: 3–49

– Harper, Rosalyn, 2001: Social Capital: a review of the literature, Office for National Statistics, London

– Hooghe, Marc, 2007: Social Capital and Diversity: Generalized Trust, Social Cohesion and Regimes of Diversity, Canadian Journal of Political Science, (40)3: 709–732

– Howard, Marc M., 2002: The Weakness of Postcommunist Civil Society, Journal of Democracy, (13)1: 157–169

– Kaase, Max (2007), Perspectives on political participation, u: Dalton, Russell J./ Klingemann, Hans-Dieter (ur.), The Oxford Handbook of Political Behavior, Oxford University Press, Oxford: 783–798

– Kasapović, Mirjana, 2005: Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država, Politička kultura, Zagreb

– Leigh, Andrew, 2006: Trust, inequality and ethnic heterogeneity, The Economic Record, (82)258: 268–280

– Letki, Natalia, 2008: Does Diversity Erode Social Cohesion? Social Capital and Race in British Neighbourhoods, Political Studies, (56)1: 99–126

– Lin, Nan, 2000: Inequality in Social Capital, Contemporary Sociology, (29)6: 785–795

– Linz, Juan J./ Stepan, Alfred, 1996: Problems of democratic transition and consolidation: southern Europe, South America, and post-communist Europe, The Johns Hopkins University Press, Baltimore

– Newton, Kenneth, 2004: Social trust: individual and cross-national approaches, Portuguese Journal of Social Science, (3)1: 15–35

– Newton, Kenneth, 2007: Social and political trust, u: Dalton, Russell J./ Klingemann, Hans-Dieter (ur.), The Oxford Handbook of Political Behavior, Oxford University Press, Oxford: 342–361

– Norris, Pippa, 1999: The Growth of Critical Citizens?, u: Norris, Pippa (ur.), Critical Citizens: Global Support for Democratic Government, Oxford, Oxford Univer.Press: 1–28

- Offe, Claus, 1999: How can we trust our fellow citizens?, u: Warren, Mark (ur.), Democracy and Trust, Cambridge, Cambridge University Press: 42–88

- Page, Scott E., 2007: The Difference: How the Power of Diversity Creates Better Groups, Firms, Schools and Societies, Princeton, Princeton University Press

- Perez-Diaz, Viktor, 2002: From Civil War to Civil Society: Social Capital in Spain from the 1930s to the 1990s, u: Putnam, Robert D. (ur.), Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society, Oxford University Press, New York

- Pettigrew, Thomas F./ Tropp, Linda R., 2006: A Meta-analytic Test of Intergroup Contact Theory, Journal of Personality and Social Psychology, (90)5: 751–783

- Portes, Alejandro, 1998: Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, Annual Reviews of Sociology, (24)1: 1– 24

- Portes, Alejandro/ Landolt, Patricia, 1996: The Downside of Social Capital, The American Prospect, (7)26: 18–22

- Putnam, Robert D., 1993: Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton University Press, Princeton

- Putnam, Robert D., 1995a: Bowling Alone: America's Declining Social Capital, Journal of Democracy, (6)1: 65–78

- Putnam, Robert D., 1995b: Tunning In, Tunning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America, Political Science&Politics, (28)4: 664–683

- Putnam, Robert D., 1996: The Strange Disappearance of Civic America, The American Prospect, (7)24: 34–48

- Putnam, Robert D., 2000: Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, Simon&Schuster, New York

- Putnam, Robert D./Goss, Kristin A., 2002: Introduction, u: Putnam, Robert D. (ur.), Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society, Oxford University Press, New York: 3–20

- Putnam, Robert D., 2003[1993]: Kako demokraciju učiniti djelotvornom, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

– Putnam, Robert D., 2007: E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century, Scandinavian Political Studies, (30)2: 134–167

– Stolle, Dietlind/ Soroka, Stuart/ Johnston, Richard, 2008: When Does Diversity Erode Trust? Neighborhood Diversity, Interpersonal Trust and the Mediating Effect of Social Interaction, Political Studies, (56)1: 57–75

– Szreter, Simon, 2002: The state of social capital: Bringing back in power, politics, and history, Theory and Society, (31): 573–621

– Sztompka, Piotr, 1999: Trust, Cambridge University Press, Cambridge

– Šalaj, Berto, 2007: Socijalni kapital, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

– Thomassen, Jacques, 2007: Democratic values, Dalton, Russell J./ Klingemann, Hans-Dieter (ur.), The Oxford Handbook of Political Behavior, Oxford University Press, Oxford: 418–436

– Woolcock, Michael, 1998: Social Capital and Economic Develpment: Towards Theoretical Synthesis and Policy Framework, Theory and Society, 27(2): 151–208

– Woolcock, Michael, 2003: Using Social Capital: Getting the Social Relations Right in the Theory and Practice of Economic Development, Princeton University Press, Princeton

II dio Pregled i interpretacija rezultata

Uvod

U ovom dijelu studije prikazani su rezultati istraživanja i dana je temeljna interpretacija rezultata. U detaljniju intepretaciju rezultata nije se ulazilo iz dvaju razloga. Prvi, važniji, vezan je uz nepostojanje prethodnih istraživanja o socijalnom kapitalu u Bosni i Hercegovini, što znači da nedostaje vremenski komparativni okvir koji je važan za interpretaciju rezultata. Drugi je razlog uvrštavanje rezultata u prostorni komparativni okvir, odnosno komparacija stanja socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini sa situacijom u drugim državama, što bi zahtjevalo previše prostora te se stoga u ovoj studiji koristi samo iznimno. Osim toga, rezultati ovoga istraživanja mogli bi izazvati pozornost znanstvene i stručne javnosti te tako dovesti do dodatnih komentara i interpretacija.

Prikupljeni podaci obrađeni su frekvencijsko-proporcijskom analizom. Rezultati su prikazani tablično na razini cijelog uzorka Bosne i Hercegovine. Provedena su testiranja značajnosti razlika u odabranim varijablama s obzirom na spol, dob, stupanj obrazovanja, političku orijentaciju, prihode kućanstva, religioznost, mjesto stanovanja i etničku pripadnost, no u ovoj studiji, s obzirom na njen glavni cilj istraživanja, prikazane su samo razlike s obzirom na etničku pripadnost, dok će ostatak rezultata biti objavljen naknadno.

A. Socijalno povjerenje

Socijalno povjerenje predstavlja po mnogim autorima najvažniju dimenziju socijalnog kapitala. Što se podrazumijeva pod socijalnim povjerenjem? Claus Offe smatra kako je „povjerenje uvjerenje da će se drugi u svojemu djelovanju ili nedjelovanju suzdržavati od toga da mi nanose štetu te da će, kada je to moguće, pridonijeti mome blagostanju" (1999: 47). Prema Sztompki, „povjerenje je oklada o budućemu kontingentom djelovanju drugih ljudi" (1999: 2). Kenneth Newton pod povjerenjem misli na „uvjerenje da nam drugi neće svjesno i promišljeno nanijeti štetu, ako to mogu izbjeći, te da će voditi računa o našim interesima, kada je to moguće" (2004: 17).

Socijalno povjerenje treba razlikovati od političkog povjerenja. Socijalno je povjerenje horizontalno i odnosi se na povjerenje među građanima određene političke zajednice, dok je političko povjerenje vertikalno i obuhvaća povjerenje građana u institucije vlasti te u društvene i političke institucije uopće.

U okviru socijalnog povjerenja mogu se razlikovati dva tipa, generalizirano i partikularizirano povjerenje. Partikularizirano povjerenje proizlazi iz naših osobnih odnosa s određenim ljudima, to jest utjelovljeno je u učestalim osobnim odnosima, pa ga ponekad nazivamo i gustim povjerenjem. Nasuprot tome je povjerenje prema članovima naše zajednice koje ne poznajemo, a koje se može označiti uopćenim ili generaliziranim povjerenjem.

Generalizirano povjerenje nije, dakle, odnos koji postoji među konkretnim osobama u konkretnom kontekstu, nego je riječ o povjerenju u druge ljude općenito. Radi se o povjerenju u pripadnike naše političke zajednice koje osobno ne poznajemo, dakle u ljude koji

su za nas svojevrsni stranci. Partikularizirano povjerenje je, s druge strane, povjerenje u ljude koje poznajemo, a neki ga autori nazivaju i specifičnim povjerenjem. Claus Offe (1999) taj tip povjerenja naziva iskustvenim povjerenjem, koje se gradi kontinuiranom interakcijom s konkretnim osobama kroz određeno razdoblje.

Pitanje koje je postalo klasična mjera generaliziranoga socijalnog povjerenja glasi: općenito govoreći, smatrate li da se većini drugih ljudi može vjerovati ili držite da u odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan? Tri moguća odgovara su: „većini ljudi se može vjerovati", „u odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan" i „ne znam, nisam siguran".[7] Dobiveni rezultati mogu se interpretirati kao izraz aktualnih socijalnih iskustava ispitanika. Logično je pretpostaviti da stavovi ispitanika izražavaju aktualno socijalno iskustvo, a ne neku psihičku predispoziciju da se vjeruje ili ne vjeruje.[8] To klasično pitanje korišteno je i u ovom istraživanju (pitanje 12, tablica A.1.).

Za razliku od socijalnog povjerenja, empirijsko mjerenje partikulariziranog povjerenja u politologiji još uvijek nije razvijeno. S obzirom na to da nas u ovom istraživanju zanima jedan poseban tip

---

[7] Pojedini autori dvoje o tome kako tretirati odgovore: „ne znam, nisam siguran", to jest one koji nisu sigurni treba li vjerovati drugim ljudima. U ovoj studiji koristi se interpretacija prema kojoj nesigurnost o tome može li se vjerovati drugim ljudima zapravo izražava nedostatak povjerenja, pa se kao oni koji izražavaju povjerenje računaju samo oni koji izjavljuju da se većini drugih ljudi može vjerovati.

[8] Kada ljudi izjavljuju kako se većini drugih ljudi može vjerovati, oni ne haluciniraju nego zapravo govore o nečemu što je izraz njihova iskustva. Kao zanimljivu anegdotu, kojom se potvrđuje takva interpretacija odgovora na pitanje o povjerenju, može se navesti istraživanje koje je poduzeo časopis *Reader's Digest*. Časopis je sponzorirao istraživanje tijekom kojega je u 14 glavnih gradova različitih europskih država „izgubljeno" 400 novčanika u kojima je bilo po 50 dolara zajedno s imenom i adresom „vlasnika" novčanika. Postotak vraćenih novčanika u pojedinim državama snažno je povezan s razinama socijalnog povjerenja u tim državama. Iz toga se može zaključiti kako građani dobro procjenjuju može li se vjerovati većini drugih ljudi u državama u kojima žive, a što potvrđuje da pitanje kojim se većina istraživanja koristi dobro mjeri generalizirano socijalno povjerenje.

partikulariziranog povjerenja, a to je povjerenje između pripadnika različitih etničkih grupa u BiH, kao privremeno rješenja do konstruiranja neke bolje mjere, korištena je modificirana verzija Bogardusove ljestvice socijalnog odstojanja (pitanje 9, tablica A.2.).[9]

Što nam rezultati govore o stanju generaliziranoga i partikulariziranog socijalnog povjerenja u Bosni i Hercegovini? Iz tablica A.1. vidljivo je kako 16 posto ispitanika smatra da se većini drugih ljudi može vjerovati. To je niska razina generaliziranog povjerenja ukoliko je kompariramo sa situacijom u skandinavskim državama gdje mjerenja pokazuje da se postotak ljudi koji izjavljuju kako se većini drugih ljudi može vjerovati kreće između 65 i 75.

Međutim, ukoliko se taj rezultat od 16 posto smjesti u širi europski kontekst, onda se može zaključiti kako se Bosna i Hercegovina zapravo ne razlikuje previše od drugih postkomunističkih država. Naime, pregled najvažnijih istraživanja socijalnog kapitala u europskim državama (Šalaj, 2007: 158–160) pokazuju da prosjek onih koji izjavljuju da se većini drugih ljudi može vjerovati za postkomunističke države u razdoblju od 1995. do 2003. godine iznosi 20 posto, što je tek nešto više od aktualnog stanja u BiH. Pritom postoje razlike pa tako taj prosjek, primjerice, za Litvu iznosi 23 posto, a za Rumunjsku samo 10 posto. Zaključno se može reći kako su razine generaliziranoga socijalnog povjerenja u Bosni i Hercegovini niske, no takva situacija ne odstupa bitno od stanja u drugim postkomunističkim europskim državama. U tablici A.1.1. prikazane su razlike u

[9] Istraživanja iz politologije i socijalne psihologije pokazuju nam kako ljudi jedni drugima više vjeruju i spremniji su na suradnju kada je socijalna distanca između njih mala. U takvim slučajevima postoji osjećaj zajedničkog identiteta, blizine i zajedničkih vrijednosti. Kada je socijalna distanca velika, ljudi jedni druge osjećaju kao prijetnju.

generaliziranom socijalnom povjerenju s obzirom na nacionalnu pripadnost ispitanika. Lako je uočiti da su razine generaliziranoga socijalnog povjerenja znatno niže među ispitanicima hrvatske nacionalnosti, pa tako među tim ispitanicima samo 10 posto smatra da se većini drugih ljudi može vjerovati. Takvi rezultati u skladu su s prethodnim empirijskim istraživanjima u drugim državama, koja pokazuju kako marginalizirane grupe u društvu imaju u prosjeku niže razine povjerenja.[10]

U tablicama A.2. i A.2.1. prikazane su razine partikulariziranog povjerenja, pri čemu je naročito zanimljiva druga tablica koja pokazuje međusobne razine povjerenja između pripadnika različitih nacionalnih grupa. Rezultati sugeriraju nekoliko zaključaka. Najprije se može uočiti kako je povjerenje prema Romima, koji su izrazita manjina u BiH i koji su u istraživanje uvršteni kao svojevrsna kontrolna grupa, izrazito nisko. Nepovjerenje prema Romima, to jest netolerancija prema toj skupini, proširena je među svim glavnim nacionalnim skupinama u BiH. Posebno je zanimljiva tablica A.2.1. koja pokazuje ogromne razlike u partikulariziranom povjerenju. Tako bi, primjerice, 99 posto ispitanika bošnjačke nacionalnosti stupilo u rodbinsku vezu s drugim pripadnikom te nacionalnosti, a istodobno bi sa pripadnikom srpske nacionalnosti to učinilo samo 22 posto ispitanika. Vrlo slični omjeri vrijede i za ispitanike hrvatske i srpske nacionalnosti: visoke, gotovo stopostotne razine povjerenja, odnosno spremnosti da se stupi u rodbinske odnose s pripadnikom vlastite nacionalnosti, i istodobno

[10] Označavanje pripadnika hrvatske nacionalnosti kao marginalizirane skupine u Bosni i Hercegovini može se, naravno, dovoditi u pitanje, no ovdje se takva teza temelji na činjenici da Hrvati, za razliku od Srba, nemaju vlastiti entitet, te da su u Federaciji BiH, u brojčanom smislu, manjinska skupina.

niske razine spremnosti da se to učini s pripadnicima ostalih dvaju nacionalnih skupina.

Iako se ovi rezultati trebaju smatrati samo preliminarnima, to jest istraživanje različitih tipova socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini tek treba detaljno i sustavno provesti, pri čemu razvijanje metodologije neće biti lak zadatak, može se zaključiti kako upravo rezultati iz tablice A.2.1. predstavljaju potvrdu intuitivne Putnamove teze spomenute na početku istraživanja prema kojoj je povezivanje bez premošćivanja jednako Bosna i Hercegovina.

Očigledno je da postoji snažna unutargrupna lojalnost među pripadnicima iste nacionalne skupine, što se može označiti kao povezujući socijalni kapital, uz istodobno visoke razine nepovjerenja prema pripadnicima ostalih nacionalnih skupina.

Očit je, dakle, nedostatak premošćujućega socijalnog kapitala, pri čemu se može postaviti teza kako je upravo snažna unutargrupna lojalnost imala negativne eksternalije i kreirala razvoj antagonizma prema drugim nacionalnim grupama.[11] Takvi rezultati nisu iznenađujući, jer su brojni opisi stanja u Bosni i Hercegovini išli u tom

---

[11] Situacija u Bosni i Hercegovini je još kompliciranija ako se u obzir uzme vjeroispovijest ispitanika. U prilogu B nalazi se tablica A.4. u kojoj je prikazana struktura uzorka s obzirom na nacionalnu pripadnost ispitanika. Iz nje je vidljivo kako je u uzorku bilo 807 ispitanika bošnjačke, 362 ispitanika hrvatske i 778 ispitanika srpske nacionalnosti. Pogleda li se struktura uzorka s obzirom na vjeroispovijest ispitanika onda se može vidjeti kako je u uzorku bilo 806 ispitanika muslimanske, 367 ispitanika katoličke i 786 ispitanika pravoslavne vjeroispovijesti. Očito je da postoji gotovo potpuno preklapanje nacionalne i vjerske pripadnosti među tri glavne skupine. Takav rezultat nije, naravno, iznenađujući, no ipak tako visoke razine preklapanja nacionalne i vjerske pripadnosti predstavljaju činjenicu koja govori da rješenje koje pojedini teoretičari i političari predlažu za duboko podijeljena društva, a to je kreiranje jednoga novog sveobuhvatnog identiteta, u slučaju Bosne i Hercegovine ima vrlo malo šanse za uspjeh.

pravcu, no ovim istraživanjem takvi intuitivni uvidi dobili su i svoju konkretnu potporu.

A.1. Generalizirano povjerenje

pitanje broj 12:

Općenito govoreći, smatrate li da se većini ljudi može vjerovati ili držite da u odnosu s drugim ljudima treba biti oprezan?

	N	%
Većini ljudi se može vjerovati	315	16
U odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan	1445	74
Ne znam, nisam siguran	206	10
Ukupno	1966	100

A.1.1. Razlike u generaliziranom povjerenju s obzirom na nacionalnu pripadnost

	POSTOTCI		
	Većini ljudi se može vjerovati	**U odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan**	**Ne znam, nisam siguran**
Bošnjak	17	73	10
Hrvat	10	76	14
Srbin	18	73	9

A.2. Partikularizirano povjerenje

pitanje broj 9:

Pripadnici različitih naroda često dolaze u bliske međusobne odnose. Koje biste oblike međusobnih odnosa prihvatili s pripadnicima sljedećih grupa:

	POSTOTCI									
	da stupimo u rodbinsku vezu		da budu moji prijatelji		da žive kao susjedi u mojoj ulici		da budu moje radne kolege		da žive u mojoj državi	
	DA	NE	DA	NE	DA	NE	DA	NE	DA	NE
a) Bošnjaci	**54**	**46**	**78**	**22**	**84**	**16**	**86**	**14**	**90**	**10**
b) Hrvati	**42**	**58**	**80**	**20**	**84**	**16**	**86**	**14**	**88**	**12**
c) Romi	**13**	**87**	**58**	**42**	**67**	**33**	**72**	**28**	**80**	**20**
d) Srbi	**53**	**47**	**84**	**16**	**88**	**12**	**89**	**11**	**90**	**10**

A.2.1. Partikularizirano povjerenje: razlike u partikulariziranom povjerenju s obzirom na nacionalnu pripadnost (postotak onih koji prihvaćaju stupanje u rodbinsku vezu)

	POSTOTCI				
	BOŠNJACI	**HRVATI**	**SRBI**	**ROMI**	**prosjek**
BOŠNJACI	99	32	22	14	42
HRVATI	29	96	26	9	40
SRBI	17	25	97	12	38

B. Političko povjerenje

Političko povjerenje, kako je već spomenuto, predstavlja vertikalno povjerenje, to jest odnosi se na povjerenje građana u institucije vlasti te u društvene i političke institucije uopće. I u slučaju političkog povjerenja može se govoriti o različitim razinama tog povjerenja. Tako Pippa Norris (1999) smatra, na tragu tipologije Davida Eastona, kako se može govoriti o pet tipova, to jest o pet razina političkog povjerenja, koji su izvedeni iz povjerenja građana u različite objekte. Norris govori o povjerenju u političku zajednicu, načela režima, djelotvornost režima, institucije režima i političke aktere. U ovoj studiji istražene su razine političkog povjerenja u prve četiri razine, dakle nije uključeno političko povjerenje u konkretne političke aktere.

Jedan od mogućih, u empirijskim istraživanjima često korištenih, načina mjerenja povjerenja u političku zajednicu kojoj neki pojedinac pripada jeste pitanje kojim se ispitanike navodi da procjene koliko su ponosni što su državljani zajednice u kojoj žive. To pitanje postavljeno je i u ovom istraživanju, pri čemu su ponuđena četiri moguća odgovora. Povjerenje u političku zajednicu prikazano je u tablicama B.1. i B.1.1. Rezultati iz tablice B.1. pokazuju kako je 62 posto ispitanika izrazito ponosno ili ponosno što su državljani Bosne i Hercegovine. Takav rezultat može se učiniti prihvatljiv, jer gotovo dvije trećine ispitanika izražava povjerenje u političku zajednicu u kojoj žive, no smjeste li se ti rezultati u komparativni okvir onda situacija nije tako povoljna. Naime, Kenneth Newton u jednom od pregleda recentnih istraživanja političkog povjerenja (2007) pokazuje kako je povjerenje građana u tu razinu u većini europskih država izrazito visoko, pa tako između 85 i 95 posto građana u većini europskih država izjavljuje da

je izrazito ponosno ili ponosno što pripada političkoj zajednici u kojoj žive. Korištenje komparativnog okvira omogućava nam, dakle, da vidimo kako je Bosna i Hercegovina zapravo na začelju europskih država kada se govori o razinama povjerenja u političku zajednicu. Odgovor na pitanje o razlozima takve situacije vidljiv je u tablici B.1.1., u kojoj su prikazane razlike u razinama povjerenja u političku zajednicu s obzirom na nacionalnu pripadnost ispitanika. Pokazuje se da je rezultat od samo 62 posto posljedica ogromnih razlika u razinama povjerenja među pojedinim nacionalnim grupama. Tako 89 posto ispitanika bošnjačke nacionalnosti izjavljuje kako je izrazito ponosno ili ponosno što su državljani Bosne i Hercegovine, što odgovara prosjeku drugih europskih država. Međutim, istodobno se samo 34 posto ispitanika srpske nacionalnosti osjeća na isti način. Između su ispitanici hrvatske nacionalnosti, sa 63 posto onih koji su izrazito ponosni ili ponosni što su državljani BiH. Ovako velika razlika, od čak 55 posto, između ispitanika bošnjačke i srpske nacionalnosti sugerira da u Bosni i Hercegovini ne postoji normativni konsenzus oko granica političke zajednice. Takvi rezultati su zabrinjavajući uzme li se u obzir upozorenje značajnog broja autora (primjerice Linz/ Stepan, 1996) kako je vrlo teško postići konsolidaciju demokracije, a onda i politički i ekonomski razvoj, u zajednicama u kojima ne postoji jasan normativni konsenzus o granicama te zajednice.

B.1. Povjerenje u političku zajednicu

pitanje broj 6:

Koliko ste ponosni što se državljanin Bosne i Hercegovine?

	N	%
Uopće nisam ponosan	193	10
Nisam ponosan	552	28
Ponosan sam	941	48
Izrazito sam ponosan	280	14
Ukupno	1966	100

B.1.1. Razlike u povjerenju u političku zajednicu s obzirom na nacionalnu pripadnost

	POSTOTCI			
	Uopće nisam ponosan	**Nisam ponosan**	**Ponosan sam**	**Izrazito sam ponosan**
Bošnjak	2	9	60	29
Hrvat	4	33	50	13
Srbin	21	45	32	2

Slijedeće dvije razine političkog povjerenja, povjerenje u načela režima i povjerenje u aktualnu djelotvornost režima, mogu se interpretirati zajedno jer su i međusobno povezane. Povjerenje u aktualnu djelotvornost režima, to jest zadovoljstvo s aktualnim funkcioniranjem demokracije, u najvećem broju empirijskih istraživanja mjeri se korištenjem slijedećeg pitanja: u kojoj ste mjeri općenito zadovoljni stanjem demokracije u Vašoj zemlji? To pitanje korišteno je i u ovom istraživanju, a rezultati su prikazani u tablicama B.3. i B.3.1. Prikazani rezultati sugeriraju izrazito visoke razine nezadovoljstva s aktualnim funkcioniranjem demokracije u Bosni i Hercegovini. Tako je tek 12 posto ispitanika vrlo zadovoljno ili uglavnom zadovoljno stanjem demokracije u Bosni i Hercegovini. Ovdje treba napomenuti kako i u drugim europskim državama postoje trendovi rastućeg nezadovoljstva građana s aktualnim funkcioniranjem njihovih demokratskih političkih sustava (Thomassen, 2007), no rijetke su tako niske razine zadovoljstva poput onih koje su u ovom istraživanju ustanovljene u Bosni i Hercegovini. Ukoliko se pogledaju razlike u povjerenju u aktualno funkcioniranje demokracije s obzirom na nacionalnu pripadnost ispitanika (tablica 3.1.1.) onda je vidljivo da je nezadovoljstvo najviše izraženo među ispitanicima hrvatske nacionalnosti od kojih je samo pet posto vrlo zadovoljno ili uglavnom zadovoljno sa stanjem demokracije u Bosni i Hercegovini. Unatoč tako visokim razinama nezadovoljstva takvi rezultati ne moraju nužno biti razlog za zabrinutost. Oni se mogu interpretirati kao odraz realističnosti i kritičnosti građana koji su s pravom razvili kritički odnos prema funkcioniranju demokracije u Bosni i Hercegovini. U tom slučaju takva kritičnost bila bi resurs za poboljšavanje postojećeg

stanja, to jest odražavala bi težnju građana za unapređenje demokracije u Bosni i Hercegovini.

Međutim, ipak ne treba zanemariti jedan tip opasnosti, a ona se sastoji u mogućnosti da tako visoke razine nezadovoljstva mogu, ukoliko potraju duže vrijeme, uništiti vjerovanje građana u demokraciju kao ideal, to jest dovesti do značajnog slabljenja privrženosti demokraciji kao načelu organizacije političkog života. Drugim riječima, postoji opasnost da se nezadovoljstvo s konkretnim demokratskim sustavom transferira u odbacivanje demokracije kao načela. Stoga je zanimljivo pogledati kakav je odnos građana u Bosni i Hercegovini prema demokraciji kao idealu.

Ta razina povjerenja, povjerenje u demokraciju kao ideal, to jest u načela režima, u ovom istraživanju mjereno je korištenjem slijedeće izjave i pitanja: „Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što vi o tome mislite?“ Kod rezultata se treba fokusirati na postotak onih koji izjavljuju da je demokracija uvijek najbolja. To su oni koji predstavljaju rezervu demokratske legitimnosti i koji omogućavaju demokraciji da opstane i u razdoblju kada aktualno funkcioniranje demokracije nije zadovoljavajuće. Rezultati za Bosnu i Hercegovinu prikazani su u tablicama B.2. i B.2.1. Podaci iz tablice B.2. nedvosmisleno su zabrinjavajući. Tek 29 posto građana u BiH smatra kako je demokracija uvijek najbolja, što je manje od jedne trećine ukupne populacije. Tako slaba podrška demokraciji kao načelu ne može se pronaći niti u jednoj europskoj demokraciji (Thomassen, 2007). Ovi podaci su naročito zabrinjavajući ako se promatraju iz perspektive politološke literature koja tematizira pitanje konsolidacije

novouspostavljenih demokracija. Tamo se često može pronaći kako je nužan preduvjet konsolidiranja demokracije u nekoj tranzicijskoj državi to da, kroz jedno duže razdoblje, postoji kontinuirana podrška demokraciji kao načelu od strana značajnog dijela stanovništva. Neki autori (primjerice Diamond, 1999) govore o brojci od najmanje 70 posto građana. Ta privrženost demokraciji kao idealu predstavlja svojevrsnu rezervu legitimnosti demokratskih sustava koja se može aktivirati kada konkretni sustav ne funkcionira učinkovito. Rezerva legitimnosti predstavlja „branu" od nedemokratskih tendencija. Podaci iz ovoga istraživanja navode na zaključak kako među građanima Bosne i Hercegovine ta rezerva legitimnosti demokratskoga sustava ne postoji.

B.2. Povjerenje u demokraciju

pitanje broj 10:

Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što vi o tome mislite?

	N	%
Potrebne su jake vođe	1058	54
Demokracija je uvijek najbolja	567	29
Ne znam, nisam siguran	341	17
Ukupno	1966	100

B.2.1. Razlike u povjerenju u demokraciju s obzirom na nacionalnu pripadnost

	POSTOTCI		
	Potrebni su jaki vođe	Demokracija je uvijek najbolja	Ne znam, nisam siguran
Bošnjak	59	27	14
Hrvat	46	34	20
Srbin	53	28	19

B.3. Potpora aktualnom funkcioniranju demokracije

pitanje broj 11:

U kojoj ste mjeri općenito zadovoljni stanjem demokracije u Bosni i Hercegovini danas?

	N	%
Vrlo zadovoljan	21	1
Uglavnom zadovoljan	514	11
Ne znam, ne mogu procijeniti	533	27
Uglavnom nezadovoljan	716	36
Vrlo nezadovoljan	482	25
Ukupno	1966	100

B.3.1. Razlike u potpori aktualnom funkcioniranju demokracije s obzirom na nacionalnu pripadnost

	POSTOTCI					
	Vrlo zadovo-ljan (1)	Uglav-nom zadovo-ljan (2)	Ne znam, ne mogu procijeniti (3)	Uglavnom nezado-voljan (4)	Vrlo nezado-voljan (5)	PROS-JEK
Bošnjak	2	13	21	34	30	3,76
Hrvat	1	4	24	40	31	3,97
Srbin	1	11	35	37	16	3,57

Slijedeća razina povjerenja jest ona u društvene i političke institucije. U ovom istraživanju ispitano je povjerenje u 11 društvenih i političkih institucija. Pritom su ispitanici za svaku od navedenih institucija mogli na skali od jedan do pet navesti svoju razinu povjerenja, a veći broj označavao je i veći stupanj povjerenja. Rezultati su prikazani u tablicama B.4. i B.4.1. Podaci prikazani u tablicama omogućavaju brojne interpretacije i ocjene, od kojih će ovdje biti iznesena jedna. Najuočljiviji element u tablici B.4. jest izrazita razlika između političkih i „ostalih" institucija. Povjerenje u političke institucije kao što su Predsjedništvo BiH, Parlamentarna skupština, Vijeće ministara BiH i političke stranke u značajnoj mjeri je niže od povjerenje u institucije kao što su vojska, policija, školstvo, mediji i nevladine organizacije. Očigledno je da i u Bosni i Hercegovini, kao i u većini drugih demokratskih država, samo u još izraženijoj mjeri, postoji snažno nepovjerenje građana prema političarima i političkim institucijama. Problem će biti tim gori ukoliko građani svoju nesklonost prema političarima i političkim institucijama počnu transferirati u nepovjerenje prema politici općenito.

B.4. Povjerenje u društvene i političke institucije

pitanje broj 13:

Molimo Vas da na ljestvici od 1 do 5 procijenite stupanj svog povjerenja u svaku od navedenih političkih i društvenih institucija (veći broj označava veći stupanj povjerenja):

	POSTOTCI					
	nikakvo povjerenje (1)	(2)	(3)	(4)	potpuno povjere-nje (5)	PROS-JEK
a) u Predsjedništvo BiH	39	30	22	6	3	2,12
b) u Parlamentarnu skupštinu	38	34	21	5	2	2,08
c) u Vijeće ministara BiH	40	32	21	5	2	2,07
d) u vojsku	26	25	30	11	8	2,70
e) u policiju	19	21	33	18	9	2,91
f) u sudstvo	27	26	31	11	5	2,50
g) u školstvo	11	16	31	29	13	3,34
h) u političke stranke	42	32	19	5	2	2,08
i) u medije	15	19	41	20	5	2,98
j) u crkve	25	14	21	23	17	3,03
k) u nevladine organizacije	15	22	39	17	7	2,99

B.4.1. Razlike u povjerenju u društvene i političke institucije s obzirom na nacionalnu pripadnost

	PROSJECI		
	Bošnjak	**Hrvat**	**Srbin**
a) u Predsjedništvo BiH	2,15	1,78	1,99
b) u Parlamentarnu skupštinu	2,01	1,81	2,02
c) u Vijeće ministara BiH	2,00	1,78	2,04
d) u vojsku	2,76	2,18	2,40
e) u policiju	2,71	2,29	3,07
f) u sudstvo	2,46	2,11	2,49
g) u školstvo	3,09	2,74	3,51
h) u političke stranke	1,80	1,75	2,15
i) u medije	2,78	2,64	2,98
j) u crkve	2,08	3,16	3,75
k) u nevladine organizacije	2,74	2,80	2,83

Kao poseban tip političkog povjerenje može se označiti povjerenje u važne međunarodne organizacije. U ovom istraživanju, po uzoru na istraživanja u drugim državama, propitano je povjerenje u Europsku uniju i NATO i to korištenjem pitanja u kojima se ispitanike pita da li su za pridruživanje Bosne i Hercegovine tim organizacijama. Rezultati su

prikazani u tablicama B.5.1., B.5.1.1., B.5.2. i B.5.2.1. U slučaju Europske unije značajna većina građana, njih 72 posto, podupire ulazak BiH u tu organizaciju. Pritom je značajno da je razina podrške za ulazak u EU za sve tri najvažnije nacionalne skupine iznad 60 posto. Bitno je drugačija situacija sa Sjevernoatlantskim savezom. U slučaju te organizacije potpora ulasku je bitno niža od potpore za EU, pa tako 46 posto građana podupire ulazak u NATO. Taj postotak „skriva" još jednu značajnu razliku koja je vidljiva kada prikažemo razlike u potpori NATO-u s obzirom na nacionalnu pripadnost ispitanika. Tada je vidljivo da kod dvije nacionalne skupine, Bošnjaka i Hrvata, potpora ulasku u NATO ide i preko 50 posto, dok je kod treće, Srba, ona izrazito niska i iznosi samo 27 posto. Takvi rezultati logični su ukoliko se u obzir uzme recentna politička povijest BiH i uloga koju su u toj povijesti odigrale Sjedinjene Američke Države i Sjevernoatlantski savez.

B.5. Potpora međunarodnim organizacijama (NATO i EU)

B.5.1. Potpora NATO-u

pitanje broj 7:

Da je sutra referendum o ulasku Bosne i Hercegovine u NATO, kako biste glasovali?

	N	%
Za ulazak BiH u NATO	907	46
Protiv ulaska BiH u NATO	274	14
Ne bih izašao na referendum	401	20
Ne znam, nisam siguran	384	20
Ukupno	1966	100

B. 5.1.1. Razlike u potpori NATO-u s obzirom na nacionalnu pripadnost

	POSTOTCI			
	Za ulazak BiH u NATO	Protiv ulaska BiH u NATO	Ne bih izašao na referendum	Ne znam, nisam siguran
Bošnjak	60	4	16	20
Hrvat	56	7	15	22
Srbin	27	28	27	18

B.5.2. Potpora EU

pitanje broj 8:

Da je sutra referendum o ulasku Bosne i Hercegovine u EU, kako biste glasovali?

	N	%
Za ulazak BiH u EU	1422	72
Protiv ulaska BiH u EU	85	4
Ne bih izašao na referendum	224	12
Ne znam, nisam siguran	235	12
Ukupno	1966	100

B.5.2.1. Razlike u potpori EU s obzirom na nacionalnu pripadnost

	POSTOTCI			
	Za ulazak BiH u EU	Protiv ulaska BiH u EU	Ne bih izašao na referendum	Ne znam, nisam siguran
Bošnjak	82	2	8	8
Hrvat	71	5	7	17
Srbin	63	7	17	13

C. Mreže povezanosti

Mreže povezanosti predstavljaju strukturnu dimenziju socijalnog kapitala. Središnja ideja ove dimenzije socijalnog kapitala jest da članstvo u socijalnim mrežama olakšava pojedincima postizanje određenih ciljeva. U empirijskim istraživanjima nastoji se ispitati u kojoj mjeri su pojedinci uključeni u različite mreže socijalnih odnosa. Pritom se te mreže povezanosti vrlo često dijele na formalnu povezanost pod kojom se razumijeva članstvo u formaliziranim, institucionaliziranim organizacijama civilnoga društva, to jest udrugama, te na neformalnu povezanost, koju nije tako lako mjeriti, a koja podrazumijeva manje formalizirane oblike povezanosti kao što su druženje sa susjedima, prijateljima itd. Takav pristup primijenjen je i u ovom istraživanju. U tablicama C.1., C.1.1. i C.1.1.1. prikazani su rezultati na dimenziji formalne povezanosti, to jest članstva u udrugama.

U pitanju broj 4 (tablica C.1.) ispitanicima je ponuđeno 13 različitih tipova nevladinih organizacija te su trebali odgovoriti o svom članstvu u svakom od tih tipova. Rezultati sugeriraju kako su u Bosni i Hercegovini najaktivnije crkvene ili religijske te sportsko-rekreativne organizacije. Takvi rezultati slični su situaciji u drugim europskim postkomunističkim državama (Howard, 2002) u kojima u strukturi civilnog društva dominira upravo taj tip organizacija. Ono po čemu Bosna i Hercegovina, u negativnom smislu, odstupa od prosjeka drugih europskih postkomunističkih država jesu niske razine članstva građana u organizacijama za zaštitu i promociju ljudskih prava koje predstavljaju važan instrument u izgradnji demokratske političke kulture.

Slijedeće dvije tablice prikazuju ukupno članstvo u udrugama pa je tako u tablici C.1.1. vidljivo kako je 52 posto građana Bosne i Hercegovine u članstvu bar jedne udruge. Istraživanja pokazuju da je za razvoj socijalnog kapitala posebno važno višestruko članstvo, to jest situacija u kojoj su pojedinci istodobno članovi većeg broja udruga. U slučaju Bosne i Hercegovine takvih ispitanika je oko 30 posto. Ovdje je potrebno napomenuti kako u budućim istraživanjima posebnu pozornost treba obratiti na sam sastav mreža povezanosti, to jest na pitanje sastoje li se te mreže povezanosti od pripadnika isključivo jedne nacionalne ili vjerske skupine, ili one predstavljaju inkluzivne mreže koje se sastoje od različitih nacionalnih i vjerskih grupa. Drugim riječima, potrebno je istražiti kakvo je dominantno obilježje mreža povezanosti u Bosni i Hercegovini: inkluzivnost ili segregiranost?

Zanimljiv podatak vezan uz formalne mreže povezanosti vidljiv je u tablici C.1.1.1., koja prikazuje razlike u ukupnom članstvu s obzirom na nacionalnu pripadnost ispitanika. Vidljivo je kako su građani hrvatske nacionalnosti u značajnoj mjeri skloniji angažirati se u nevladinim organizacijama od građana bošnjačke, te posebice srpske nacionalnosti.

Preliminarna interpretacija takvog rezultata išla bi u smjeru zaključka kako Hrvati svoju političku marginaliziranost nastoje nadoknaditi jačim građanskim angažmanom.

Tablice C.2. i C.2.1. odnose se ne neformalnu povezanost, pri čemu se nastojala ispitati učestalost socijalnih odnosa ispitanika sa njihovom širom obitelji, prijateljima, susjedima i radnim kolegama. Vidljivo je da se građani Bosne i Hercegovine u prosjeku najviše druže sa prijateljima i susjedima, u nešto manjoj mjeri sa članovima šire

obitelji, a najmanje s kolegama s radnog mjesta. Takav obrazac vrijedi za sve tri nacionalne grupe. Rezultati sugeriraju dosta intenzivno druženje sa susjedima, pa bi se mogao donijeti zaključak kako vrijednost komšiluka, često opisivana kao kvaliteta socijalnog života u Bosni i Hercegovini, nije zamrla. Međutim, kao i kod mreža formalne povezanosti i ovdje je potrebno u budućim istraživanjima utvrditi u kojoj mjeri je to druženje s prijateljima i susjedima inkluzivno, to jest uključuje li ljude različitih nacionalnih i vjerskih pripadnosti.

C.1. Formalna povezanost (članstvo u udrugama)

pitanje broj 4:

Pred Vama je lista različitih tipova udruga (nevladinih organizacija). Molimo Vas da za svaki tip organizacije navedete da li ste:

	POSTOTCI			
	Aktivan član	Član sam, ali nisam aktivan	Nisam član	Ukupno
Religijske ili crkvene organizacije	8	12	80	100
Sportsko-rekreativne organizacije i klubovi	7	9	84	100
Sindikati	4	10	86	100
Organizacije koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima	3	7	90	100
Organizacije mladih ili organizacije koje se bave mladima	3	7	90	100
Organizacije proizašle iz rata	3	6	91	100
Profesionalna udruženja	2	4	94	100
Organizacije za očuvanje okoliša	2	4	94	100
Ženske grupe	2	3	95	100
Organizacije koje se bave starijim osobama, osobama s invaliditetom ili siromašnim osobama	1	3	96	100
Organizacije za zaštitu i promociju ljudskih prava	1	2	97	100
Organizacije koje se bave zdravstvom i pomoći obiteljima	1	2	97	100
Ostale organizacije	2	3	95	100

C.1.1. Formalna povezanost (članstvo u udrugama): ukupno članstvo u udrugama

	%
Nije član ni jedne organizacije	48
Član u jednoj organizaciji	22
Član u dvije ili organizacije	22
Član u četiri ili više organizacija	8
Ukupno	100

C.1.1.1. Razlike u ukupnom članstvu u udrugama s obzirom na nacionalnost

	POSTOTCI				
	0	1	2-3	4 i više	Prosječan broj članstava
Bošnjak	47	23	23	7	0.88
Hrvat	34	24	31	11	1.20
Srbin	56	19	18	7	0.74

C.2. Neformalna povezanost

pitanje broj 5:

Molim Vas da odgovorite, koliko često provodite vrijeme sa:

	POSTOTCI				
	Svaki tjedan (1)	Jednom ili dva puta mjesečno (2)	Nekoliko puta godišnje (3)	Nikada (4)	PROSJEK
Članovima šire obitelji	34	35	30	1	1,98
Prijateljima	69	24	6	1	1,37
Kolegama s radnog mjesta	28	32	14	26	2,37
Susjedima	60	32	5	3	1,52

C.2.1. Razlike u neformalnoj povezanosti s obzirom na nacionalnu pripadnost

	PROSJECI		
	Bošnjak	**Hrvat**	**Srbin**
Članovima šire obitelji	**2,03**	**1,99**	**1,94**
Prijateljima	**1,41**	**1,38**	**1,35**
Kolegama s radnog mjesta	**2,42**	**2,34**	**2,33**
Susjedima	**1,58**	**1,61**	**1,40**

D. Politička participacija

Politička participacija građana temelj je demokratske vlasti. Bez sudjelovanja građana u političkim procesima teško je očekivati kako će demokracija biti stabilna i djelotvorna. Stoga je zanimljivo vidjeti kakvo je mišljenje građana Bosne i Hercegovine prema politici i političkoj participaciji. U ovom istraživanju to je ispitano kroz tri dimenzije: zainteresiranost za politiku, članstvo u političkim strankama i spremnost na nekonvencionalne oblike političke participacije.

Zainteresiranost za politiku jedna je od ključnih odrednica glasovanja i ostalih oblika političke participacije. Teško je očekivati da će se netko tko je potpuno nezainteresiran za politiku odlučiti da sudjeluje u političkom procesu, pa makar i u njegovom najjednostavnijem obliku kao što je glasovanje. Stoga su rezultati iz tablice D.1., koji prikazuju zainteresiranost građana Bosne i Hercegovine za politiku, prilično zabrinjavajući. Tek 30 posto građana izrazito je zainteresirano ili

zainteresirano za politiku, što Bosnu i Hercegovinu, ako je uvrstimo u komparativni okvir kojega je izradio Kaase (2007) smješta na dno europskih država po iskazanom interesu građana za politiku. Očigledno je da se jedan dio nezadovoljstva s političarima i političkim institucijama, koje je ustanovljeno i u ovom istraživanju, transferirao u nezadovoljstvo prema politici općenito.

Ovako visoke razine nezainteresiranosti za politiku čine rezultate o članstvu u političkim strankama (tablica D.2.) vrlo zanimljivim. Naime, unatoč niskim razinama zainteresiranosti za politiku, građani Bosne i Hercegovine skloni su biti u članstvu političkih stranaka, pa je tako 18 posto građana u članstvu neke od političkih stranaka. Taj postotak ne čini se visokim, no ako se zna da se rezultati za isto pitanje u europskim državama kreću od 8 do 12 posto, onda je jasno kako je to rezultat koji predstavlja istraživačku zagonetku na koju će trebati odgovoriti u budućim istraživanjima. Taj paradoks niske razine zainteresiranosti za politiku i relativno visoke razine članstva u političkim strankama posebice je vidljiv među ispitanicima srpske nacionalnosti. U njihovom slučaju imamo 32 posto zainteresiranih za politiku i 22 posto onih koji su u članstvu neke od političkih stranaka. Takav odnos zainteresiranosti za politiku i članstva u političkim strankama teško je pronaći u bilo kojoj europskoj državi. Preliminarni zaključak, koji će trebati propitati u budućim istraživanjima, jeste kako članstvo u političkim strankama nije toliko odraz zainteresiranosti za politiku, već predstavlja mehanizam koji omogućava lakše postizanje određenih osobnih ciljeva. Drugim riječima, u budućnosti će u istraživanjima trebati otvoriti pitanje klijentelizma u političkom životu Bosne i Hercegovine.

Što se tiče spremnosti na nekonvencionalne oblike političke participacije rezultati iz tablice D.3. sugeriraju kako su građani Bosne i Hercegovine skloniji mirnijim oblicima političke participacije, pa tako 74 posto ispitanika nikad ne bi sudjelovalo u nasilnom zauzimanju tvornica ili zgrada.

D.1. Zainteresiranost za politiku

pitanje broj 1:

Kako procjenjujete svoj interes za politiku?

	N	%
Izrazito sam zainteresiran	56	3
Zainteresiran sam	525	27
Niti sam zainteresiran, niti sam nezainteresiran	895	45
Nezainteresiran sam	353	18
Izrazito sam nezainteresiran	137	7
Ukupno	1966	100

D.1.1. Razlike u zainteresiranosti za politiku s obzirom na nacionalnu pripadnost

	POSTOTCI				
	Izrazito sam zaintere-siran	Zainte-resiran sam	Niti sam zaintere-siran, niti sam nezainte-resiran	Nezainte-resiran sam	Izrazito sam nezainte-resiran
Bošnjak	2	23	50	18	7
Hrvat	2	33	34	21	10
Srbin	4	28	46	17	5

D.2. Članstvo u političkim strankama

pitanje broj 2:

Jeste li član neke političke stranke?

	N	%
Da, član sam	362	18
Ne, nisam član	1604	82
Ukupno	1966	100

D.2.1. Razlike u članstvu u političkim strankama s obzirom na naiconalnu pripadnost

	POSTOTCI	
	Da, član sam	Ne, nisam član
Bošnjak	15	85
Hrvat	18	82
Srbin	22	78

D.3. Spremnost na političku participaciju

pitanje broj 15:

Pred Vama su različiti tipovi političkoga djelovanja u kojima ljudi mogu sudjelovati. Molimo Vas da za svaki tip djelovanja navedete da li ste u takvom obliku djelovanja već sudjelovali, možda bi sudjelovali ili ne bi nikada sudjelovali:

	POSTOTCI			
	Sudjelovao sam	**Možda bih sudjelovao**	**Nikada ne bih sudjelovao**	**UKUPNO**
Potpisivanje peticije	**56**	**30**	**14**	**100**
Sudjelovanje u bojkotima	**14**	**55**	**31**	**100**
Sudjelovanje u mirnim demonstracijama	**30**	**54**	**16**	**100**
Sudjelovanje u štrajkovima	**17**	**62**	**21**	**100**
Nasilno zauzimanje zgrada ili tvornica	**2**	**24**	**74**	**100**

E. Identitet

Pitanje identiteta usko je povezano s pitanjem povjerenja u političku zajednicu koje je obrađeno u tablici B.1. Pitanjem vezanim uz identitet nastojalo se utvrditi koja je primarna razina identifikacije građana Bosne i Hercegovine, pri čemu im je ponuđeno pet mogućih razina. Rezultati su prikazani u tablicama E.1. i E.1.1., a prva od tih tablica sugerira kako je primarna razina identifikacije građana Bosne i

Hercegovine vezana uz „najnižu" i najkonkretniju razinu, a to je grad ili mjesto u kojem žive. Ukupni rezultati „skrivaju" činjenicu da između triju nacionalnih skupina postoje bitne razlike u identificiranju s pojedinim razinama što je vidljivo u tablici E.1.1. Tako građani srpske nacionalnosti, u skladu sa rezultatima iz tablice B.1., imaju vrlo niske razine identifikacije sa državom u kojoj žive, a primarni *lokus* identifikacije jesu grad i entitet u kojemu žive. Kod Bošnjaka identificiranje sa državom u kojoj žive je visoko, kao i ono s gradom, dok je identifikacija sa entitetom niža. U slučaju građana hrvatske nacionalnosti jedina razina identifikacije koja je relativno visoka jest grad, dok su sve ostale razine identifikacije niske.[12]

[12] Pitanje identiteta jedno je od najpropulzivnijih pitanja u okviru suvremene politologije, no u ovoj studiji tematizirano je samo posredno. Identitet je nešto što je podložno konstrukciji, dekonstrukciji i rekonstrukciji, pa je pravo pitanje vezano uz identitete, a koje se onda može primijeniti i na Bosnu i Hercegovinu, slijedeće: možemo li dekonstruirati duboke nacionalne i vjerske podjele, a istodobno ljudima omogućiti da očuvaju svoje identitete? Drugim riječima, možemo li umanjiti socijalno značenje nacionalnih i vjerskih identiteta, a da istodobno ne eliminiramo njihovo osobno značenje, to jest značenje koje imaju za pojedince?

pitanje broj 14:

Koliko jako osjećate svoju vezanost ili pripadnost:

E.1. Identitet

	POSTOTCI				
	Nimalo (1)	Malo (2)	Mnogo (3)	Vrlo mnogo (4)	PROSJEK
Gradu ili mjestu u kojem živite	4	23	44	29	2,97
Entitetu u kojem živite	10	31	39	20	2,69
Državi u kojoj živite	15	36	33	16	2,50
Europi	16	44	30	10	2,33
Svijetu kao cjelini	19	40	29	12	2,33

E.1.1. Razlike u političkom identitetu s obzirom na nacionalnu pripadnost

	PROSJECI		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Gradu ili mjestu u kojem živite	3,12	2,84	2,88
Entitetu u kojem živite	2,68	2,28	2,89
Državi u kojoj živite	2,97	2,37	2,08
Europi	2,47	2,38	2,16
Svijetu kao cjelini	2,44	2,40	2,17

Umjesto zaključka

Istraživanje „Socijalni kapital u Bosni i Hercegovini" je eksplorativno, pionirsko istraživanje ove teme, pri čemu je jedan od glavnih ciljeva istraživanja iniciranje ove teme u znanstvenoj i stručnoj javnosti u Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da je, dakle, primarno riječ o ekspolorativnom istraživanju kojim su se nastojali utvrditi elementi koji trebaju biti podrobnije obrađeni u budućim istraživanjima, na rezultate provedene empirijske analize ne treba gledati kao na definitivne odgovore na postavljena istraživačka pitanja, nego više kao na naputke o pravcima budućih analiza. U tom je smislu ova studija prvi korak prema podrobnijim analizama socijalnog kapitala u Bosni i Hercegovini koje tek treba provesti.

Uvažavajući već gore navedeno, ipak se u završnom dijelu mogu sumirati neki najvažniji rezultati istraživanja. Teze o Bosni i Hercegovini kao duboko podijeljenom društvu potvrđene su rezultatima ovoga istraživanja. Razine socijalnog povjerena u Bosni i Hercegovini su niske, no uklapaju se u prosjek drugih postkomunističkih europskih država. Ono što zabrinjava jesu niske razine povjerenja između tri nacionalne skupine. Postojanje snažne unutargrupne lojalnosti uz istodobno nepovjerenje prema drugim nacionalnim grupama ne predstavlja dobru polazišnu osnovu za politički razvoj. Duboka podijeljenost unutar političke zajednice vidljiva je i u odnosu prema samim granicama te političke zajednice, pa tako čak dvije trećine ispitanika srpske nacionalnosti ima negativan odnos prema državi u kojoj žive. Takvi rezultati sugeriraju da u Bosni i Hercegovini ne postoji normativni konsenzus o granicima i

vrijednostima političke zajednice u kojoj bi sve nacionalne grupe mogle živjeti.

Osim nedostatka konsenzusa oko toga kako bi politička zajednica trebala izgledati, posebno je zabrinjavajući podatak onaj koji sugerira vrlo niske razine povjerenja građana Bosne i Hercegovine u demokraciju kao načelo. Očit je nedostatak postojanja rezerve demokratske legitimnosti koji je važan u situacijama političke krize i koji omogućava demokratskom sustavu da prebrodi teška vremena. Rezultati sugeriraju opasnost da bi građani Bosne i Hercegovine u situacijama krize mogli prihvatiti i neka nedemokratska rješenja. Osim visokih razina nepovjerenja u demokraciju kao načelo i u aktualno funkcioniranje demokracije, takve razine nepovjerenja vidljive su i u odnosu građana prema svim najvažnijim političkim institucijama. Tako visoke razine nepovjerenja u političke institucije postupno mogu voditi u nepovjerenje prema politici općenito, a da se to događa u Bosni i Hercegovini sugeriraju niske razine zainteresiranosti građana za politiku.

Istraživanja „Socijalni kapital u Bosni i Hercegovini" sugerira kako je pred Bosnom i Hercegovinom dug put razvoja demokratske političke kulture. Bez takve političke kulture teško je očekivati stabilan socijalni, ekonomski i politički razvoj.

Rezultati ovoga istraživanja dodatna su potvrda kako bi političke i intelektualne elite u Bosni i Hercegovini trebale pristupiti sustavnom procesu razmišljanja o tome kako potaknuti razvoj premošćujućega socijalnog kapitala i inkluzivnih mreža povezanosti.

III dio Prilog

Struktura uzorka s obzirom na sociodemografska obilježja, religioznost i političku orijentaciju

Struktura uzorka s obzirom na spol

	N	%
Muškarci	997	51
Žene	969	49
Ukupno	1966	100

Struktura uzorka s obzirom na dob

	N	%
18-29	514	26
30-39	445	23
40-49	361	18
50-59	299	15
60 i više	347	18
Ukupno	1966	100

Struktura uzorka s obzirom na stupanj obrazovanja

	N	%
Bez škole, nepotpuna osnovna škola ili potpuna osnovna škola	225	11
Trogodišnja srednja škola	365	19
Četverogodišnja srednja škola	865	44
Viša škola	246	13
Fakultet, magisterij, doktorat	265	13
Ukupno	1966	100

Struktura uzorka s obzirom na nacionalnu pripadnost

	N	%
Bošnjak	807	41
Hrvat	362	19
Srbin	778	40
Ukupno	1947	100

Struktura uzorka s obzirom na mjesto stanovanja

	N	%
Federacija BiH	1158	59
Republika Srpska	808	41
Ukupno	1966	100

Struktura uzorka s obzirom tip naselja

	N	%
Grad	1095	56
Selo	871	44
Ukupno	1966	100

Struktura uzorka s obzirom na mjesečni prihod kućanstva (KM)

	N	%
Od 0 do 200	361	18
Od 201 do 400	203	10
Od 401 do 600	285	15
Od 601 do 800	298	15
Od 801 do 1000	290	15
Od 1001 do 1500	277	14
1501 i više	252	13
Ukupno	1966	100

Struktura uzorka s obzirom na odnos prema religiji

	N	%
Uvjereni sam vjernik	**1001**	**51**
Vjernik sam, ali ne prihvaćam baš sve što moja vjera uči	**699**	**35**
Nisam siguran vjerujem li ili ne vjerujem	**110**	**6**
Nisam religiozan, nemam ništa protiv da drugi vjeruju	**145**	**7**
Nisam religiozan i protivnik sam religije	**11**	**1**
Ukupno	**1966**	**100**

Struktura uzorka s obzirom na samoprocjenu političke orijentacije

	1 lijevo	2	3	4	5	6	7	8	9	10 desno	Ukupno
N	229	126	180	175	301	366	152	90	65	72	1756
%	13	7	10	10	17	21	9	5	4	4	100

O autoru:

Berto Šalaj, rođen je 1973. godine u Slavonskom Brodu (Republika Hrvatska). Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, gdje predaje kolegije iz oblasti političke socijalizacije i političkog obrazovanja.
Objavio je više naučnih i stručnih članaka u kojima se bavi pitanjima političke kulture, socijalnog kapitala, obrazovne politike i političkog obrazovanja. Objavio je knjigu Socijalni kapital: Hrvatska u komparativnoj perspektivi, koja predstavlja prerađenu doktorsku disertaciju i prvo je autorovo samostalno djelo.

ISBN 978-9958-90-36-1-8